

ผมไม่มีสมบัติใดติดตัวพอเป็นเครื่องอบอุ่นมันใจในคติภพ มีแต่ร่างกายเนื้อหนังที่ถูกทำลายตายไปเมื่อคืนนี้เท่านั้น พอได้ถวายเป็นทานบูชาธรรมแต่ท่านผู้ทรงธรรมบำเพ็ญพรหมจรรย์ จึงได้มากราบเรียนวิงวอนไว้เพื่อคุณแม่ทราบเหตุการณ์และอนุเคราะห์ด้วยคือเวลาเขาเอาอวัยวะในร่างกายเป็นของมีค่า และเนื้อหนังมังสาอวัยวะภายนอกของผมมาให้ท่านที่นี่ ขอคุณแม่ได้โปรดเมตตาบริโภคน้ำใจฉันให้ผมด้วยเถิด เพื่อบุญอันเกิดแต่ทานนี้จะได้เป็นเครื่องอุดหนุนเชิดชู ให้ผมได้ไปเกิดเป็นมนุษย์ในภพต่อไปสมความมุ่งปรารถนา สิ่งที่เป็นน้ำใจอันประสงค์อยากถวายทานอย่างยิ่งของผมนั่นคือ เครื่องในแห่งอวัยวะของหมูที่ตายอันเป็นตัวผมเอง

แต่มนุษย์มีความละโมภโลภมากกว่าสัตว์ทั้งหลาย จึงกลัวว่าเนื้อชิ้นใดที่ดี ๆ เขาจะเก็บส่งสมไว้เพื่อพุงของตัวมากกว่าเพื่อทำบุญ แล้วไม่นำมาให้ทาน เพราะกลัวจะหมดจากลิ้นจากปากด้วยอำนาจกิเลสตัวโลภพาให้ไป ผมจึงมีความวิตกกังวลมากเกรงไม่สมใจที่อยากให้ทานในวาระสุดท้าย แม้จะได้เมตตาอบรมสั่งสอนเขาพร้อมกับให้ศีลให้พรและแผ่ส่วนกุศลแก่เขา ขอให้ได้ไปเกิดในกำเนิดที่มุ่งหมายตามใจหวัง เขารับอนุโมทนาส่วนบุญแล้วได้ลาจากไปในขณะนั้น

พอรุ่งเช้าแกก็มากกระซิบบอกคุณแม่ชี้ด้วยกันว่า แกนั่งทำสมาธิภาวนาอยู่ตอนดึกราว ๓ นาฬิกา ได้มีนิมิตปรากฏเห็นบุรุษคนหนึ่งเข้ามาหาด้วยท่าทางที่มีความทุกข์ทรมานใจมาก เมื่อถูกถามก็ได้ความว่าบุรุษนั้นเป็นหมูป่าอาศัยอยู่ในภูเขา...มาหลายปี คืนนี้ขณะหมูป่าตัวนั้นลงมากินน้ำที่แอ่งหินชายภูเขา จึงถูกนาย...อยู่หมู่บ้าน...ซึ่งนั่งห่างคอยที่อยู่ยิงตายในขณะนั้น จากร่างหมูตัวที่ตายนั้นจึงนิรมิตเพศเป็นมนุษย์มาหาฉัน แสดงความประสงค์อยากอุทิศร่างกายอวัยวะของตัวที่ถูกเขาม่า ให้ทานแก่พวกเราเพื่อรับประทานเนื้อหนังมังสาของเขา เพื่อภพต่อไปเขาจะได้เกิดเป็นมนุษย์เพราะผลแห่งทานนี้ จึงได้เล่าเหตุการณ์ให้ทราบล่วงหน้า เมื่อเขานำเนื้อหนังมังสาส่วนใดก็ตามมาให้ทานที่นี่ ขอให้พวกเราอนุเคราะห์เมตตาบริโภคน้ำใจเขาด้วย เพื่อบุญนี้ได้เกื้อหนุนเขาได้ไปเกิดเป็นมนุษย์ในภพชาติต่อไป ทำไมจึงเป็นอย่างนี้ก็ไม่ได้ทราบ ฉันเองก็ไม่เคยปรากฏเช่นนี้มาก่อนเลย ที่สัตว์เดียรัจฉานคิดใจบุญอยากให้ทานเนื้อหนังของตนดังหมูป่าตัวนี้ ถ้าเป็นความจริง คอยสังเกตดูต่อไป จะจริงหรือเท็จประการใดบ้างก็ทราบกันคราวนี้เอง

เป็นที่น่าประหลาดและอัศจรรย์อยู่ไม่น้อยถ้าตามเหตุผลที่เป็นมานี้ คือพอสายหน่อยประมาณ ๘ นาฬิกา ก็เห็นผู้หญิงสองสามคนกับภรรยาของนาย.....นั่นเอง คนหนึ่งนำเนื้อหมูป่ามาให้ทานที่นั่น พอคุณแม่ชี้มองเห็นเนื้อที่เขานำออกแสดงก็ทราบกัน

โดยนัยว่า ต้องเป็นเนื้อหมูป่าตัวนั้นแน่นอนไม่สงสัย เมื่อถามเขาก็ทราบเป็นความจริงทุกประการ แม้ผู้ยิงหมูป่าตัวนั้นก็ป็นนาย...จริง ๆ ด้วย นี่คือนิมิตต่าง ๆ ที่เกิดในสมาธิของนักปฏิบัติบางราย และปัญหาที่เกิดจากสมาธิก็มีมากดังกล่าวนั้นมา จึงขอยุติไว้เพียงเท่านี้

ส่วนปัญหาที่เกิดขึ้นตามขั้นปัญญายังมีมากกว่าสมาธิ ทั้งลึกซึ้งและสลับซับซ้อนกว่าสมาธิอีกมากมาย วันหนึ่ง ๆ เกิดได้ไม่มีกำหนด ต้องอาศัยปัญญาเป็นผู้คลี่คลายแยกแยะแก้ไขเป็นตอน ๆ ไป มิฉะนั้นไม่มีทางผ่านพ้นไปได้ นอกจากไม่สามารถผ่านไปแล้ว ยังทำให้เกิดงงงันอันตื้ออยู่เป็นพัก ๆ เป็นวัน ๆ เพราะปัญหาแต่ละข้อมีความหนักเบาต่างกัน นักภาวนาจำต้องเป็นนักไคร่ครวญไปในตัวโดยไม่มีใครมาบังคับ ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นแต่ละปัญหาหากเป็นเครื่องเขย่าสติปัญญาให้ตื่นตัวไปเอง นับแต่ขั้นอนุสสุภะจนถึงขั้นนามธรรมอันเป็นส่วนละเอียด ย่อมเป็นทางเดินของสติปัญญาโดยแท้ นักปฏิบัติต้องเกิดปัญหาและปัญญาในตอนนี้แล มากกว่าทุกขั้นทุกตอนที่ผ่านมานั้น

ถ้าเข้าใจว่าตนมีภูมิจิตภูมิธรรมละเอียดคล่องแคล่วในอนุสสุภธรรม และนามธรรมคือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ แต่ปัญหามีได้เกิดขึ้นมารบกวนใจ เลยคิดภาคภูมิว่าตนเป็นประเภท *สุขา ปฏิปทา* คือ ปฏิบัติสะดวก นั่นคือการภาคภูมิในความมโนใจของการปฏิบัติเพื่อรื้อถอนรากแก้วรากฝอย หรือรากเหง้าเค้ามูลของกิเลสทั้งปวงโดยไม่รู้สึกรู้ส เพราะการแก้กิเลสด้วยปฏิบัติเริ่มแต่ขั้นสมาธิถึงขั้นปัญญาตามลำดับขั้นนั้น ๆ โดยมากต้องเกิดปัญหาต่าง ๆ แทรกขึ้นในระหว่างเป็นระยะไป ซึ่งเป็นการปลุกหรือเขย่าสติปัญญาให้ตื่นตัวไปในขณะเดียวกัน ผู้ปฏิบัติธรรมไม่มีปัญหาใด ๆ เกิดขึ้นบ้างเลย นั้นน่าจะปฏิบัติสะดวกเกินไป ถ้าเป็นขั้นเนื้อต่าง ๆ ก็ชนิดเขียงกล้วยไปตาม ๆ กัน ไม่กล้าเข้ามารองรับให้สับหั่น นี่ก็น่ากลัวตัวประมาทนอนใจหรือตัวโมหะพากันกล้วยไปตาม ๆ กัน ไม่กล้ารับเข้าในบัญชี กลัวจะไปทำลายจำพวกโมหะที่มีอยู่มากพอแล้วให้แตกคอกแหวกแนวไปเสียหมดนั่นเอง

เฉพาะขั้นปัญญาโดยตรงด้วยแล้ว ต้องเป็นเรื่อนรังแห่งปัญหาแง่ต่าง ๆ จะพึงเกิดขึ้นเสมอในวันเวลาหนึ่ง ๆ ขณะที่ปัญหาต่าง ๆ เกิดขึ้น สติปัญญาจะนิ่งนอนใจอยู่ไม่ได้ เพราะถูกปัญหานั้น ๆ เขย่าเข้าช้อยไม่หยุดจนทนอยู่เฉย ๆ ไม่ได้ จำต้องทำการพิจารณาแก้ไขให้ลุล่วงไปเป็นตอน ๆ ซึ่งเป็นการดำเนินผ่านพ้นไปด้วยในเวลาที่ปัญหาแต่ละข้อตกไป อุบายแยบคายต่าง ๆ ย่อมเกิดขึ้นเสมอ โดยสติปัญญาที่ขุดค้นคลี่คลายพาให้เป็นไป การปฏิบัติที่ไม่มีปัญหาใด ๆ เกิดขึ้นบ้างเลย ย่อมแสดงถึงความมโนใจของผู้ปฏิบัติเองว่าไม่แสวงหาทางหลุดพ้นด้วยความสนใจเท่าที่ควร เพราะโดยมากปัญหาย่อมเกิดขึ้นจากการ

ใคร่ครวญไตร่ตรองหาเหตุ จิตเป็นตัวการคอยรับเหตุดีชั่วอยู่ตลอดเวลา เมื่อสังเกต ใคร่ครวญอยู่บ้าง ย่อมต้องเจอสิ่งที่จะให้เกิดปัญหาเรื่องต่างๆ ขึ้นมา อันเป็นทางให้เกิด ปัญหาในอันดับต่อไป สำหรับผู้สนใจต่อปัญหาเครื่องตัดฟันกิเลส

จึงขอเรียนตามความรู้สึกว่า นักปฏิบัติใดที่ไม่มีปัญหาใดๆ เกิดขึ้นจากการปฏิบัติ บ้างเลยนับแต่ขั้นสมาธิเป็นต้นไป นักปฏิบัตินั้นมิได้ปฏิบัติเพื่อปัญญาความรู้แจ้งในสัง ฆธรรมทั้งหลายอย่างแท้จริง และย่อมจะหาทางหลุดพ้นไปไม่ได้ เพราะสังฆธรรมฝ่ายผูกมัด จิตอันมีสมุทัยเป็นสำคัญนั้น คือแหล่งแห่งปัญหาเครื่องปลุกหรือเขย่าทั้งหมด และมรรคมี สัมมาทิจิ สัมมาสังกัปปะเป็นสำคัญ เป็นแหล่งแห่งปัญญาทุกชั้นซึ่งเป็นเครื่องแก้ปัญหาก็ เกิดจากสมุทัยสัง ฆธรรมทั้งสองนี้ต้องทำหน้าที่ต่อกันอย่างเต็มภูมิก่อนจะผ่านไปได้แต่ละ ชั้นละภูมิ การที่สติปัญญาทำหน้าที่ต่อสมุทัยอันเป็นต้นเหตุแห่งปัญหานั้น เรียกว่าปัญหา เกิด และเรียกว่าแก้ปัญหาในวงปฏิบัติของนักภาวนาทั้งหลาย ดังนั้นผู้ก้าวเข้าสู่ความสงบ บ้างแล้ว จึงควรใช้ปัญหาหาเหตุผลในลำดับต่อไป หรือเรียกว่าเริ่มต้นหาเรื่องให้เกิด ปัญหา เพื่อปัญญาจะได้มีงานทำต่อไปไม่ว่างงาน อันเป็นลักษณะของคนขี้เกียจ ทำความ สนิทติดจมอยู่กับความนอนใจที่เรียกว่าโมหะ กล่อมให้หลับตลอดเวลาไม่มีวันตื่นเอาเลย ซึ่งมีใช้ทางเดินของสมาธิ ปัญญา อันเป็นทางหลุดพ้นตามหลักของผู้แก้กิเลสด้วยสติปัญญา

แต่จะอธิบายระบุว่าปัญหาที่เกิดต้องเป็นปัญหานั้น ต้องเกิดในลักษณะนั้น และ ปัญญาที่จะนำมาแก้ไขปัญหานั้นต้องเป็นปัญญาเช่นนั้น ต้องใช้อุบายอย่างนั้นดั่งนี้ย่อมไม่ได้ เรื่องทำนองนี้ต้องเป็นเทคนิค คือความแยบคายของแต่ละรายจะคิดผลิตขึ้นเพื่อเหมาะแก่ กรณีนั้น ๆ เป็นข้อ ๆ และเป็นราย ๆ ไป เพราะคำว่าปัญหาก็ดี ปัญญาที่ดี ก็มีมากมายและ สลับซับซ้อนไปตามกลมารยาของกิเลสสมุทัย และความแยบคายของสติปัญญา ดังนั้นจึง ลงไว้เท่าที่ควร ไม่พินเพื่อเรื้อรังเกินไปจนทำให้ท้อถอยน้อยใจก่อนจะลงมือปฏิบัติ อย่างไรก็ตามการปฏิบัติทางใจเพื่อเหตุเพื่อผลจริง ๆ จำต้องมีปัญหาและปัญญาเป็นข้าศึกศัตรูกัน ตลอดไป จนถึงที่สุดของเหตุและผลโดยสมบูรณ์แล้วนั้นแล ปัญหาเกี่ยวกับสมุทัยก็ดี ปัญหาเกี่ยวกับมรรคเครื่องแก้ก็ดี ย่อมหมดไปตาม ๆ กัน

ท่านนักปฏิบัติทั้งหลายจึงกรุณาหนักแน่นในสติกับปัญญา ที่จะพิสูจน์ปัญหาแง่ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับตัวในทางสมาธิ และทางความรำพึงไตร่ตรองหรือทางปัญญา ให้ลุล่วงไป ด้วยความมีเหตุผลเป็นเครื่องดำเนิน กิเลสที่แทรกอยู่กับปัญหานั้น ๆ จะหลุดลอยไปด้วย ขณะที่ปัญหาลึกลงสุดลงแต่ละข้อ การอธิบายปัญหาที่จะพึงเกิดขึ้นโดยทางสมาธิและทาง ปัญญา ที่คิดว่าพอเป็นแนวแก่ท่านผู้สนใจก็นับว่าพอสมควร จึงยุติไว้เพียงนี้

การสนทนาธรรมของพระกรรมฐาน ย่อมมีการเกี่ยวโยงไปถึงปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น จากด้านสมาธิและด้านปัญญาอย่างแยกไม่ออก จึงได้นำเรื่อง que ควรคิดหรือเป็นตัวอย่างบาง ตอนของผู้มีประสบการณ์จากการปฏิบัติมาลงไว้ ดังเรื่องของแม่ชีคนนั้นเป็นต้น ที่นำมาลง นี้เพียงเอกเทศเท่านั้น มิได้กว้างขวางมากมายนัก ดังที่ปรากฏกับท่านผู้ปฏิบัติเองเป็นราย ๆ ไปที่มีนิสัยต่าง ๆ กัน การสนทนาธรรมของท่านจึงรู้สึกสลับซับซ้อนมาก ตามภูมิของผู้ ปฏิบัตินั้น ๆ จะรู้เห็นไปในแง่ต่าง ๆ กัน ปัญหาที่เกี่ยวกับสมาธิที่รวมลงแล้วมีลักษณะ แสดงออกอย่างไรในขณะนั้นบ้าง รวมลงแล้วหยุดอยู่ในขั้นใด เช่น *ขั้นขณิกะ อุปจาระ อัปปนา* บ้าง ขณะที่รวมลงเพียงขั้นอุปจาระ จิตออกไปสัมผัสรับรู้กับอะไรบ้าง ซึ่งเป็นสมาธิ ที่มักมีปัญหามากกว่าสมาธิอื่น ๆ บ้าง

เหล่านี้เป็นแหล่งแห่งปัญหาที่ผู้ปฏิบัติอาจปรากฏเป็นบางราย แล้วนำมาสนทนากับ หมู่คณะหรือครูอาจารย์ที่ตนเคารพเชื่อถือ ด้วยความจำเป็น ผู้มีปัญหาเกี่ยวกับภุมินีหรือ ภูมิปัญญาเป็นชั้น ๆ ก็นำมาสนทนาต่อกัน เพื่อทดสอบความรู้ความเห็นให้เป็นที่แน่ใจทั้ง สองฝ่าย คือฝ่ายผู้มาศึกษาได้ถามก็แน่ใจว่าไม่มีความล่อแหลมต่อความผิดพลาดใน บรรดาปัญหาที่สนทนาผ่านมาแล้ว ฝ่ายผู้ให้การศึกษาก็แน่ใจว่าปัญหาของท่านนั้นเป็นไป ในร่องรอยเพื่อการถอดถอนกิเลส และเป็นเครื่องส่งเสริมในการพิจารณาเหตุการณ์ต่าง ๆ ตามความจำเป็น

ปัญหาเกี่ยวกับความติดขัดในการพิจารณาเพื่อผ่านไปเป็นพัก ๆ นี้สำคัญมาก ขณะ พิจารณานั้นจิตติดอยู่กับอะไร จะควรพิจารณาแก้ไขอย่างไรจึงจะถูกและจะผ่านไปได้ คู่ สนทนาหรืออาจารย์ต้องพยายามชี้แจงวิธีแก้ไขจุดนั้น ๆ จนเป็นที่เข้าใจ เพื่อผู้นั้นจะนำไป ปฏิบัติถูกและได้ผลเป็นระยะไป ปัญหาต่าง ๆ ที่ปรากฏขึ้นแต่ละปัญหาทั้งด้านสมาธิและ ด้านปัญญาชั้นนั้น ๆ ย่อมสร้างความหนักใจแก่เจ้าของได้พอดู นอกจากจะวินิจฉัยด้วย ตัวเองแล้ว ยังต้องอาศัยท่านที่เคยผ่านมาแล้วเป็นคู่ปรึกษาเป็นทอด ๆ ไป เพื่อความแน่ใจ ในการปฏิบัติ และปัญหาที่วินิจฉัยและปรึกษาแล้วนั้นเป็นความมั่นใจด้วยเหตุผลสมบูรณ์ แล้ว ด้วยเหตุนี้พระกรรมฐานจึงมักมีการสนทนาธรรมกันอยู่เสมอ เนื่องจากการปฏิบัติ เป็นไปอยู่ตลอดเวลา

เวลาท่านสนทนากันอย่างถึงพริกถึงขิง ถึงเหตุผลธรรมดาธรรมจริง ๆ นั้น ท่านมัก สนทนากันระหว่างสองต่อสอง การสนทนาแบบนี้ต้องเป็นโอกาสเหมาะ ๆ และนาน ๆ ท่าน จะได้มาพบกัน ซึ่งต่างฝ่ายต่างมีความกระหายอยากฟังผลแห่งการปฏิบัติธรรมทางใจของ กันและกัน การสนทนาจึงมักเริ่มต้นจากการปฏิบัติ หนึ่ง เริ่มจากที่เคยสนทนากันแล้วเป็น

ต้นไป หนึ่ง โดยฝ่ายหนึ่งเริ่มเรื่องของตัวเองจากลำดับดังกล่าวเรื่อยไปจนถึงปัจจุบันที่จิตกำลังเป็นอยู่ ลำดับต่อไปถ้ายังไม่มีโอกาสซักซ้อมปัญหาที่ผู้ฟังข้องใจ ผู้ฟังก็เริ่มเล่าเรื่องของตนให้อีกฝ่ายหนึ่งฟังต่อไป เริ่มแต่ต้นจนเต็มภูมิที่รู้ที่เป็นมา จากนั้นถ้าท่านผู้ใดยังข้องใจในแง่แห่งธรรม หรือปัญหาที่มีแฝงอยู่ในธรรมที่ฝ่ายหนึ่งเล่าให้ฟัง ท่านผู้นั้นก็สนทนาซักซ้อมความเข้าใจต่อกันต่อไปอีก จนเป็นที่ลงกันได้ด้วยความสนิทใจ

อีกประการหนึ่ง ถ้าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเห็นว่าปัญหาบางแขนงที่นำมาสนทนาต่อกันนั้น ยังไม่เป็นที่สนิทใจของฝ่ายที่มีภูมิเหนือกว่า ก็อธิบายแนะนำให้ ถ้าควรตัดแปลงแก้ไขก็อธิบายวิธีแก้ไขให้ฟัง ถ้าควรงดไม่ควรดำเนินวิธีนั้นต่อไปจะมีความเสียหายตามมา ก็ชี้แจงให้ฟังจนเป็นที่เข้าใจ การสนทนาธรรมทางด้านปฏิบัติจึงเป็นมงคลทั้งสองฝ่ายตามความรู้สึกของผู้เขียน เพราะต่างฝ่ายต่างฟังกันด้วยความจดจ่อต่อเนื่อง ตั้งแต่ต้นจนอวสานแห่งการสนทนา และได้รับธรรมานุสรณ์จากกันไปเป็นที่ระลึกและปฏิบัติตามอย่างหาคุณค่าใด ๆ มาเทียบประมาณมิได้ ความระลึกในบุญคุณของกันและกันก็ไม่มีเวลาสิ้นสุดตลอดวันตายไม่มีทางเป็นอื่น

ขณะที่ท่านกำลังสนทนาธรรมกัน บางครั้งก็ยังมีพระชู้ตื้อไม่เข้าเรื่อง เช่นผู้เขียนขโมยไปแอบฟังจนได้ จะว่าผิดพระวินัยเพราะไปแอบฟังคำของภิกษุอื่นทะเลาะวิวาทกันฯ ปัญหานี้ก็ไม่ได้เข้าในลักษณะนั้น จึงพอเป็นโอกาสให้พระประเภทไม่เข้าเรื่อง มีช่องทางแสวงธรรมจากวิธีนั้นได้ ขณะนั้นแลคือเวลาเป็นทองเป็นธรรมทั้งแห่งของทั้งคู่สนทนา ทั้งผู้ไปแอบฟังยิ่งกว่าเวลาอื่นใด เพราะเป็นเวลาทั้งที่ทั้งสองท่านถ่ายทอดธรรมออกจากดวงใจมาเป็นขวัญหูขวัญใจของกันและกัน แม้ประเภทแอบฟังก็สนุกขโมยเก็บกวาดธรรมจากท่านมาเป็นขวัญใจของตนต่อไปอีกต่อหนึ่ง แบบนักปราชญ์ขโมยธรรม ซึ่งไม่ค่อยจะปรากฏมีมากนักในวงพุทธศาสนา เฉพาะวงปฏิบัติทั้งครั้งพุทธกาลและสมัยปัจจุบันน่าจะมีแฝงอยู่บ้างเรื่อยมา เพราะเป็นสิ่งที่หาฟังได้ยากในธรรมสภาทั่วไป เนื่องจากธรรมนั้นมิใช่ธรรมสภาที่ควรออกในที่สาธารณะ แต่เป็นธรรมที่มีอยู่เฉพาะของแต่ละราย จะหาโอกาสสนทนากันตามความถนัดใจเป็นบางกาลบางสถานที่ และกับบุคคลบางคนเท่านั้น

การสนทนาธรรมของบางท่านที่มีภูมิจิตภูมิธรรมสูงสนทนากันนั้น กินเวลาหลายชั่วโมงกว่าจะจบลงได้แต่ละฝ่าย เพราะเกี่ยวกับวิธีการบำเพ็ญ สถานที่บำเพ็ญ การแก้ปัญหาสำคัญลงได้แต่ละปัญหาซึ่งมีจำนวนมากต่อมากด้วยกัน และเวลาเข้าใจธรรมแต่ละชั้นหลังจากแก้ปัญหาสำคัญลงได้ จึงเป็นเรื่องยืดเยื้อและสลับซับซ้อนมาก กว่าจะพรรณนาเรื่องความเป็นมาของจิตแม้เพียงตอนสำคัญ ๆ จบลง ก็ยังต้องกินเวลานาน แต่

ละฝ่ายเล่าก็ยังมีนัยแห่งการพรรณนาความเป็นมาของตนยืดยาว และสลับซับซ้อน คล้ายคลึงกัน ทั้งนี้เพราะเป็นความจำเป็นอย่างยิ่งที่จำต้องเล่าในประเด็นสำคัญที่ควรเล่า เพื่ออีกฝ่ายหนึ่งเข้าใจ ระหว่างเหตุกับผลว่าสมดุหรือขัดแย้งกันประการใดบ้าง เนื่องจากผลแห่งธรรมทุกชั้นที่ปรากฏขึ้นจากการปฏิบัติ จำต้องแสดงถึงเหตุคือวิธีการดำเนินกำกับไปด้วย ดังนั้นการสนทนาธรรมจึงต้องกล่าวถึงเหตุเป็นคู่เคียงกันไป จะเป็นฝ่ายใดรู้ฝ่ายใดเล่าก็ตาม ต้องยกเหตุคือการดำเนินเป็นเครื่องยืนยัน และผลที่ได้รับขึ้นแสดงเป็นคู่เคียงกันไป

ที่น่าฟังมากและจับใจไม่ลืมแม้วันตาย ก็ตอนท่านเล่าถึงขณะจิตที่พลิกตัวด้วยอุบายสติปัญญาทันกับกลมารยาของกิเลสแต่ละประเภท แล้วผ่านพ้นไปได้เป็นระยะ กับชั้นสติปัญญาพอตัวรู้เท่าทันราคะตัณหา แล้วจิตกับกิเลสประเภทนี้ขาดจากความสืบทอดกันไป ในขณะที่นั้น และชั้นที่จิตมีกำลังเต็มภูมิแล้ว คว้าวิชาซึ่งเป็นรากแก้วของวิญญูชะงัดได้ เหล่านี้ซึ่งเป็นธรรมอัสจรรยหาฟังได้ยากในชีวิตของคน ๆ หนึ่ง ซึ่งเกิดมาส่วนมากทั้งท่านและเรามากจะตายเปล่า ไม่เคยมีเสียงของท่านผู้ปฏิบัติและรู้ธรรมประเภทนี้มาผ่านหูเลย นอกจากเสียงอีโรโปเกที่เหยียบย่ำทำลายสุขภาพทางกายและทางใจ ดังเรา ๆ ท่าน ๆ ฟังกันอยู่ทุกวันนี้จนเบื่อแทบออกแตกตายอยู่แล้ว แม้เช่นนั้นก็อดพูดอดฟังกันไม่ได้ เพราะเป็นประเภทอาหารกันหม้อ ถ้าไม่ทานก็ไม่ทราบจะทานอะไร

แต่การสนทนาธรรมกัน ท่านกล่าวไปตามหลักธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับจิตในวงปฏิบัติ มิได้กล่าวถึงขั้นถึงภูมิแห่งธรรมนั้น ๆ เลยว่า ได้ชั้นนั้นชั้นนี้ เช่น ได้บรรลุโสดาอรหัต ไม่ว่าท่านองค์ใดสนทนา ท่านรู้สึกถนัดไปตามวิสัยป่าเสียมากกว่าจะเป็นวิสัยของผู้เจริญและจัดเจนในสังคม ในวงปฏิบัติถ้าได้ยินท่านองค์ใดพูดแบบบ้านเมืองที่เจริญแล้ว ออกมาว่า “สำเร็จชั้นนั้นชั้นนี้” ดังนี้ เพื่อนฝูงจะรู้สึกอะไร ๆ ไม่สนิทใจกับท่านองค์นั้น ขึ้นมาแบบพิกุล และออกจะเริ่มคลายความสนิทตายใจทันที เพราะกิริยาชนิดนั้นไม่มีท่านผู้ใดแม้มุ่งต่อธรรมชั้นนั้น ๆ อยู่อย่างเต็มใจอาจพูดออกมาได้ เนื่องจากท่านเห็นว่าเป็นธรรมอันสูงสุดแดนแห่งธรรมที่ท่านสมมุติไว้ จึงพากันเทิดทูนไม่กล้าอาจเอื้อมในทางวาทา แต่มุ่งสัมผัสทางใจด้วยข้อปฏิบัติมากกว่าการแสดงกิริยาอันน่าเกลียดออกมาให้โลกเห็น

แต่การแสดงออกด้วยความสำคัญว่าตนสำเร็จ ซึ่งเกิดจากความไม่รอบคอบแต่เจตนาที่ดีอยู่ก็มี การแสดงออกเป็นอุบายวิธีจะไปเที่ยวโลกพระจันทร์ พระอังคารก็มี ซึ่งเป็นเจตนาที่หยาบคายร้ายกาจสันติ ไม่ควรจะมีในวงปฏิบัติ ประเภทแรกพอให้อภัย ควร

ช่วยเหลือได้ด้วยวิธีใดต่างก็พยายามช่วยเหลือสุดความสามารถ ไม่ค่อยมีท่านผู้ใดรังเกียจ นอกจากสงสารแล้วช่วยตักเตือนด้วยความเมตตา เพราะเรื่องทำนองนี้อาจมีได้ในวงปฏิบัติ เพราะทางไม่เคยเดินย่อมมีรู้มีหลงได้ทั้งท่านและเรา ดังเคยมีมาแล้วในสมัยปัจจุบันนี้เอง ท่านที่ว่านี่ก็เป็นนักปฏิบัติมีความสนใจในธรรมอย่างแรงกล้า ไปบำเพ็ญธรรมอยู่ในภูเขา พอตอนตึกสังัดจิตก็เกิดสังัดขึ้นมาในเวลาเที่ยงคืน ท่านเองเข้าใจว่าตนสำเร็จพระอรหัตไปแล้ว จึงคว้าเอากล่องยานัตถุ์ในย่ามมาเป่าแทนนกหวีด “ปัด ๆ ๆ” ให้สัญญาณเร่งเรียกเพื่อน ๆ ที่ไปด้วยกันมาหาในขณะนั้น

เมื่อต่างตกใจรีบมาถามท่านก็บอกตามตรงว่า “ผมสำเร็จแล้ว สำเร็จเมื่อสักครู่นี้เอง นึกสงสารเพื่อน ๆ จึงได้เป่านกหวีดเรียกให้มาหา” ส่วนจะจริงหรือเท็จนั้นไม่มีใครทราบได้ ขณะนั้นเพื่อน ๆ สององค์นึกตำหนิอยู่ภายในว่า “สำเร็จแบบเป่านกหวีดนี้มันอะไรกันก็ไม่รู้ พิสตารเกินไปแล้วนี่” แต่ไม่กล้าออกปากพูดออกมา พอเที่ยงคืนวันหลังก็ได้ยินเสียงนกหวีดดังลั่นสนั่นภูเขาขึ้นอีกแล้ว เพื่อน ๆ ได้ยินก็นึกเอือมในใจว่า “เป่านกหวีดคราวนี้จะสำเร็จขั้นบำหรือขั้นอะไรกันอีกน้า เมื่อคืนนี้ก็สำเร็จอรหัตไปแล้ว แล้วบัดนี้จะสำเร็จอะไรกันอีกก็ไม่รู้ ยุ่งจริงพระอรหันต์องค์นี้” แต่ก็ฝืนใจมาเพราะมาด้วยกันจะทำเฉยเสียก็ดูกระไรอยู่

พอมาถึงก็ถามว่าคราวนี้สำเร็จขั้นไหนกันอีก พระอรหันต์นกหวีดตอบว่าก็มันไม่สำเร็จนี้ท่าน คินทีแล้วเข้าใจผิดต่างหาก เพิ่งมาเข้าใจเดี๋ยวนี้ว่ามันยังอยู่จึงได้รับเป่านกหวีดให้มาหา จะได้แก้ข่าวว่ามันยังไม่สำเร็จ นี่มันโกหกผมต่างหาก กิเลสนี้เก่งจริงต่อไปนี้จะทรมาณมันอย่างหนัก โมโหจริง ถูกกิเลสหลอกได้ เพื่อนถาม ก็คินทีแล้วก็ดี คินทีก็ดี ทำไมจึงพูดออกมาแบบพล่าม ๆ ไม่มีสติอยู่กับใจบ้างหรืออย่างไร เดี่ยวเขาจะว่ากรรมฐานบำ ผมน่าจะตายอยู่แล้วเวลานี้ ก็กิเลสมันหายเจียบไปนี่ นึกว่ามันตายแล้ว ก็ต้องฉลองชัยชนะบ้างซิท่าน ด้วยการเป่านกหวีดใจละ แต่คินทีมันโผล่ขึ้นมาอีกมิได้ตายดังที่เข้าใจ จึงรีบบอกหมู่เพื่อนอีกนะซิ ถ้าเป็นความสำคัญผิดแบบนี้ก็ไม่มีใครถือสา นอกจากนึกขบขันและนำหัวเราะไปธรรมดา ส่วนประเภทหลังเป็นประเภทที่น่าเกลียดน่ากลัวมาก แต่ผู้ชอบไปโลกพระจันทร์นั้น มักจะชอบประเภทนี้กันมาก จึงมักมีโรคพระจันทร์แฝงอยู่ในวงปฏิบัติเรื่อยมาอย่างแก้ไม่ตก

เฉพาะท่านอาจารย์มั่น เท่าที่ทราบไม่เคยปรากฏเลยที่จะพูดพาดพิงองค์ท่านไปเกี่ยวกับมรรคผล ว่าท่านได้ขั้นนั้นภูมินี้ รู้สึกท่านเคารพในขั้นภูมิธรรมนั้น ๆ มาก นอกจาก

จะพูดไปตามความจริงของธรรมที่ปรากฏขึ้นกับท่านเอง แม้ที่เขียนไว้ในประวัติว่าท่านสำเร็จขั้นนั้น ๆ เฉพาะองค์ท่านเองก็มีได้แสดงออกอย่างนั้น แต่หากเป็นเพราะผู้เขียนซึ่งเป็นคนโง่เง่าเรื่องท่านมาลง ตามความเข้าใจที่ได้ฟังธรรมในหลักธรรมชาติของท่านต่างหาก ที่นำลงเช่นนั้นโดยมีความมุ่งหมายอยากให้ท่านผู้อ่านผู้ฟังได้อ่านได้ฟังอย่างถึงใจ แม้ตนมิได้เป็นอย่างดีท่านก็พอได้อ่านได้ฟังเป็นขวัญใจ และอบอุ่นกระตุ้นเตือนประสาทพอตื่นตนบ้าง ไม่นอนจมปลักอยู่โดยถ่ายเดียว

การพูดเรื่องอุบายของสติปัญญาทำการพลิกแพลงกับกิเลส และวิถีจิตที่ตื้นตื้นบนทอนกิเลสทั้งหลายด้วยวิธีต่าง ๆ อันเป็นลักษณะท่าทางของอาชาไนยนั้น ยกให้ท่านอาจารย์มั่นผู้เป็นเจ้าของประวัติในสมัยปัจจุบัน โดยไม่มีทางติได้สำหรับผู้เขียน แต่ที่ท่านจะพูดว่าผมสำเร็จขั้นนั้นๆ ภูมินี้แห่งธรรมนั้น ไม่เคยได้ยินจากท่านเลย เพราะความฉลาดแหลมคมของท่านผู้เป็นเนติแบบฉบับแก่โลกสมัยปัจจุบัน จึงไม่แสดงออกซึ่งสิ่งแสดงต่อหลักความดีงามแห่งพระธรรมวินัยอันเป็นองค์แทนของศาสนา ความฉลาดรอบรู้หากเตือนให้ทราบในฐานะของศาสนากับของท่านเองซึ่งเป็นสาวก ว่ามีความแตกต่างกันโดยทางสมมุติ ขณะที่ท่านเองก็ยังอยู่ในสมมุติโดยทางธาตุชั้นแม้จิตผ่านพ้นไปแล้ว จึงควรยึดมาเป็นคติแก่นุชนรุ่นท่าน ๆ เรา ๆ พอจะมียางอายติดตัวติดใจบ้าง ไม่เลยเถิดเตลิดเปิดเปิง จนผู้ปฏิบัติธรรมกลายเป็นบุคคลที่น่าขยะแขยงในสังคม ที่ยังเคารพสมมุติอันดีงามทั้งหลายอยู่

ความจริงผู้ปฏิบัติธรรมที่มีภูมิธรรมในใจที่น่าเคารพนับถือ เพียงกิริยาที่แสดงออกก็พอทราบได้ว่า เป็นผู้ควรแก่โลกแก่ธรรมเพียงไร ไม่จำเป็นต้องนำสิ่งที่น่าเอื่อมออกประกาศโลกก็เคยใช้ความสังเกตพอรู้เรื่องดีชั่วกันมาอยู่แล้ว เพราะในโลกมนุษย์พุทธบริษัทเรามีได้มีเฉพาะคนโง่รักษาศาสนาโดยถ่ายเดียว ที่ควรจะนำวิธีการซึ่งนักปราชญ์ชาติอริยะจะพึงดำเนินมาใช้ประกาศศาสนา เนื่องจากวิธีที่ตื้นตื้นและละเอียดสุขุม ซึ่งเต็มไปด้วยอรรถด้วยธรรมความจริงทั้งหลาย ที่ท่านเคยพาใช้เพื่อความราบรื่นชื่นใจแก่หมู่ชน ยังไม่หายสาบสูญไปจากศาสนาและวงปฏิบัติ ยังเป็นวิธีที่ทรงดอกทรงผลที่น่ารื่นรมย์ชื่นตาเย็นใจแก่ผู้ได้เห็นได้ชมตลอดมาถึงปัจจุบัน

ดังพระอัสสชิอรหันต์ท่านแสดงธรรมแก่พระสารีบุตรพุทธสาวก ซึ่งเป็นความถ่อมตนเจียมตัวสมนามท่านที่เป็นพระชีณาสพ ไม่มีโลกามิสใด ๆ เข้าไปแอบแฝงใจได้ มีนัยแห่งธรรมที่แสดงออกในเวลานั้นว่า รูปเพ็งบวชในธรรมวินัยใหม่ ๆ ยังไม่มีความรู้ลึกซึ้งกว้างขวาง จึงไม่อาจแสดงธรรมให้ท่านฟังอย่างพิสดารกว้างขวางได้ จะขอแสดงแต่ใจความเพียงย่อ ๆ เท่านั้นว่า ธรรมทั้งหลายเกิดแต่เหตุ และดับเพราะเหตุพาให้ดับ พระ

สมณโคดมผู้เป็นศาสดาของรูปทรงแสดงสั่งสอนอย่างนี้ เพียงเท่านี้พระสารีบุตรคลัง ปัญญาที่กำลังเป็นปริพาชก และกำลังยืนอยู่ระหว่างทางสองแพร่งแห่งลัทธิเดิมกับ พระพุทธศาสนา ก็ทราบธรรมรสทันทีในขณะนั้น และยึดสายทางแห่งพุทธศาสนาเข้าสู่ ดวงใจอย่างฝังลึกทันที

ราวกับจะอุทานว่า ได้พบเส้นชีวิตที่ฝากเป็นฝากตายอย่างสมใจแล้ว จากท่านผู้มหา คุณอัสสิเถระอย่างไม่ว่าคิดฝัน เป็นเพียงเพศเดิมแห่งปริพาชกเท่านั้นยังปรากฏอยู่ในร่าง ส่วนสมณเพศที่หนึ่งทางภายในที่ได้รับจากพระอัสสิเถระนั้น ได้เป็นอริยสาวกผู้หนึ่งโดย ธรรมชาติไปแล้ว แม้เช่นนั้นปริพาชกอุปติสยังไม่ทราบเลยว่า อาจารย์ผู้ให้กำเนิดแห่งอริย ภูมิแก่ตนเป็นสมณะที่เท่าไร เพราะท่านพระอัสสิมิได้สนใจกับการประกาศตนอันเป็น เพียงลมปากผ่านออกมาแล้วก็หายไป ยิ่งกว่าการประกาศธรรมของจริงให้อุปติสได้รับผล เป็นที่พึงพอใจในเวลานั้น นี่คือนิยามประเพณีของท่านผู้มีความสิ้นสุดจากโลกามิสอันมีพิษ ราวกับเบ็ดที่เป็นภัยแก่ฝูงปลาฉนั้น การปฏิบัติต่อโลกจึงมีแต่ของอัศจรรย์ออกแสดง

กระแสน้ำและกิริยาที่ท่านแสดงธรรมแก่อุปติสปริพาชกครั้งนั้น แม้จะเป็น เวลานานได้สองพันปีแล้ว ก็เหมือนยังกึกก้องกังวานอยู่ในโสตประสาทของชาวพุทธเรา มิได้ร่วงโรยไปตามกาลสมัยเลย แม้อุปติสที่ได้ถูกชุบชีวิตใหม่จนกลายเป็นพระสารีบุตร พุทธสาวกแล้ว ก็มีได้ผยองพององศ์ดังที่มักปรากฏอยู่เสมอมาเลย ยิ่งมีความเคารพ ระลึกในพระคุณท่านผู้เป็นอาจารย์ จนเป็นที่ปรากฏเด่นในวงพระสาวกทั้งหลายตลอดมา ทั้งได้รับความยกย่องสรรเสริญจากพระบรมศาสดาด้วยว่า เป็นผู้รู้จักบุญคุณของผู้อื่นที่เคย มีแล้วแก่ตนแม้ผู้น้อยก็ได้หลงลืม ดังเรื่องราวพราหมณ์เป็นตัวอย่างซึ่งได้รับการบวช เพราะพระสารีบุตรเป็นผู้รับอาสา ได้ด้วยความระลึกในบุญคุณที่พราหมณ์เคยนำข้าว มาใส่บาตรท่านทัพพีหนึ่ง

ซึ่งถ้าเทียบกับธรรมดาของสามัญทั่ว ๆ ไปก็คงไม่มีอะไรพอเป็นเครื่องระลึกได้ เพราะความเป็นอัครสาวกเบื้องขวาอันเป็นตำแหน่งใหญ่โตรองพระพุทธเจ้าลงมา อาจบด บังลบล้างความเป็นของเล็กน้อยไปในตัว แต่ธรรมและอัครสาวกผู้เป็นคลังแห่งธรรมจึง มิได้เป็นดังที่โลกมักเป็นกัน คือยิ่งดียิ่งเด่น ใครไปบำเพ็ญความดีกับท่านแม้ผู้น้อยก็พลอย เด่นไปด้วย เพราะความดีของท่านพาให้เด่น

ทั้งนี้เพราะความดีนอกกับความดีใน สมบัติภายนอกกับสมบัติภายในต่างกัน การ แสดงออกของผู้มีสมบัติดังกล่าวต่าง ๆ กันจึงมีลักษณะต่างกัน ดังนั้นการเสวยกับการ ประดับสมบัติทั้งสองนี้จึงมีความสวยงามลึกซึ้งต่างกัน ดังเหตุระหว่างพระอัสสิกับพระ

สารีบุตรคราวยังเป็นอุปติสปริพาชกแสดงต่อกัน จึงเป็นที่ซาบซึ้งตรึงใจ เพราะเป็นกิริยาของท่านผู้หมดเชื้อโยในอามิสทั้งปวงที่โลกปรารถนา กัน จึงเป็นการแสดงออกที่บอกให้โลกทราบโดยนัยว่า “ท่านสมบูรณ์ทุกอย่างแล้ว” ไม่มีความบกพร่องต้องการอะไรอีกแม้คำสรรเสริญเยินยอ เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นเพียงกาฝากที่คอยเกาะกินเพื่อสร้างเนื้อหนังของตัวให้เจริญ ด้วยการทำลายสิ่งที่ตนอาศัยให้ย่อยยับไป ท่านจึงไม่ยอมให้สิ่งเหล่านี้ไปอาศัยเกาะกิน ดังที่โลกยอมตัวเป็นภาชนะของมันตลอดมาไม่มีวันอึดพอ

ฝ่ายพระสารีบุตรซึ่งเป็นคลังแห่งมหาสติมหาปัญญา กตัญญูกตเวทิตา เวลาประกาศคุณสมบัติของท่านผู้มีคุณแก่ตนออกมา แทนที่การประกาศความดีของผู้อื่นที่มีแก่ท่านให้โลกทราบ แต่กลับเป็นการสื่อแสดงถึงความเป็นผู้เด่นในคุณธรรมข้อนี้มากขึ้น เพราะการแสดงออกนั้นไม่มีความเชื้อโยเสียตายทิวภูมิกันว่า ท่านเป็นถึงขั้นอัครสาวก ไม่ควรแสดงคุณของท่านผู้อื่นจนเป็นการลบหลู่ฐานะของตน แต่กลับคว้าเอาฐานะที่น่าสงวนอย่างยิ่งนั้นขึ้นมาเป็นเครื่องรำลึกว่า สิ่งอัศจรรย์ในตัวเราเหล่านี้เกิดมีขึ้นมาได้ เพราะท่านผู้อื่นช่วยอนุเคราะห์เมตตา แล้วประกาศคุณธรรมที่ได้รับจากท่านผู้นั้นให้สูงยิ่งขึ้นโดยไม่มี การแบ่งรับแบ่งสู้ อันเป็นนิสัยของคนเห็นแก่ตัวเหลืออยู่เลย ด้วยเหตุนี้คุณธรรมทุกด้าน บรรดาที่มีอยู่ในองค์ท่านพระสารีบุตรพุทธสาวก จึงปรากฏเด่นในวงพุทธศาสนาตลอด สมัยปัจจุบัน

ปฏิปทาที่พระอัสสชิกับพระสารีบุตรดำเนินมา จึงเป็นที่ประทับใจท่านที่หวังพึ่งผู้อื่น เพื่อเป็นเครื่องพยุงตลอดเวลาที่ยังหวังพึ่งผู้อื่นอยู่ และเทิดทูนคุณธรรมนั้นไว้บนเศียรเกล้า ตลอดกาล ไม่มีวันเสื่อมคลายหายสูญไปเสีย ศาสนาก็เจริญ หัวใจคนผู้รักธรรมและเทิดทูนธรรมข้อนี้ก็สงบเย็น เห็นความสุขในปัจจุบันทันตา ท่านอาจารย์มั่นเองก็ปรากฏเด่นในทางนี้อยู่มาก เราพอทราบได้ตอนท่านพูดยกคุณท่านอาจารย์เสาร์ขึ้นเทิดทูนอยู่เสมอ โดยยก การแรกบวชและออกปฏิบัติที่แรกที่ได้อาศัยอยู่กับท่านเรื่อยมา ท่านอาจารย์เสาร์เป็นผู้ให้การอบรมทุกอย่าง เกี่ยวกับความเป็นอยู่และความประพฤติของนักบวช ตลอดการอบรม ภาวนา พომมีความเข้าใจอะไรบ้างก็เพราะได้อาศัยท่านเป็นองค์แรก ที่ให้กำเนิดความเป็นพระและเป็นกรรมฐานเรื่อยมา อันดับต่อมาก็พรรณนาคุณของคณะศรัทธาญาติโยมและ ชาวป่าชาวเขาที่เคยมีคุณแก่ท่าน ในคราวบำเพ็ญเพียรแบบเอาเป็นเอาตายเข้าแลกกัน สมัยท่านอยู่จังหวัดเชียงใหม่ ท่านเคยไปพักที่ไหน มักจะพรรณนาคุณของคณะศรัทธาใน แลวนั้นมิได้ขาด ข้อนี้รู้สึกจะเป็นนิสัยประจำองค์ท่าน มิฉะนั้นคงไม่แสดงออกจนเห็นได้ชัด แก่ผู้อื่น

ตอนที่ผ่านมาได้พรรณนาการสนทนาธรรมของพระกรรมฐาน ที่มีนัยแห่งธรรมและปัญหาต่าง ๆ กันตามภูมิและนิสัยของแต่ละท่าน พอสรุปได้ว่า ความหายสงสัยปัญหาภายในใจเกิดจากการวินิจฉัยได้เอง หนึ่ง เกิดจากการสนทนากันหรือมีครูอาจารย์เป็นคู่สนทนาด้วย หนึ่ง เกิดจากการฟังขณะท่านแสดงธรรมอบรม หนึ่ง การสนทนาธรรมระหว่างกรรมฐานด้วยกันเป็นไปอย่างเจียบ ๆ ถ้าเทียบกับสภากรรมฐานก็คือสภาหนูเราตี ๆ นี้เอง มิใช่สภาแมวอะไรเลย แต่การสนทนาธรรมกันท่านถือเป็นสำคัญและเป็นคู่เคียงกับการปฏิบัติ ฉะนั้นพระกรรมฐานจึงมีการสนทนากันอยู่เสมอจนปัจจุบันทุกวันนี้

จนวาระสุดท้ายแห่งปฏิบัติฯ จึงขอกล่าวถึงพระอาจารย์สำคัญอีกองค์หนึ่งซึ่งเป็นลูกศิษย์ท่านพระอาจารย์มั่นบ้างเล็กน้อย เพื่อเป็นอนุสรณ์ตฤยะแต่ท่านที่ไม่เคยผ่านประวัติท่าน คือ พระอาจารย์พรหม ท่านอยู่วัดบ้านดงเย็น อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี ที่เพิ่งมรณภาพไปเมื่อเร็ว ๆ นี้ ผู้เขียนเคยได้อ่านประวัติย่อที่พิมพ์แจกในงานศพท่านเหมือนกัน แต่หลงลืมไปบ้างแล้ว ทางวัดได้ถวายเพลิงท่านเมื่อวันที่ ๖ มีนาคม ๒๕๑๔ ท่านมีประวัติย่อประจำองค์อยู่แล้ว แต่ที่มาเขียนซ้ำอีกเล็กน้อยนี้ เพื่อท่านที่ยังไม่ได้รับหนังสือ นั้น จะพอมีทางทราบได้บ้างว่าท่านเป็นพระเช่นไร ที่ระบุนามท่านนี้เพราะประวัติท่านได้ระบุไว้อย่างชัดเจนแล้ว จึงคิดว่าน่าจะไม่ต้องซ้ำกับที่เขียนผ่านมาซึ่งมิได้ระบุนามท่านองค์อื่น ๆ แต่การเขียนนี้จะไม่ขอกล่าวถึงความเป็นมาแห่งฆราวาสของท่าน จะนำมาลงเฉพาะที่จำเป็นและปฏิบัติที่เกี่ยวกับนักบวชท่านเท่านั้น

ก่อนบวชทราบว่า ท่านประกาศความใจบุญอันกว้างขวางแก่โลกให้คนแถบนั้นทราบโดยทั่วกันว่า ท่านประสงค์จะสละทานในบรรดาสมบัติที่มีอยู่ทั้งสิ้น ทั้งที่มีวิญญูณและหาวิญญูณมิได้จนหมดสิ้น แล้วท่านและศรีภรรยาคู่บารมีได้ออกบวชตามเสด็จพระพุทธเจ้าและสาวกทั้งหลายให้ทันในชาตินี้ ไม่ขออยู่ในโลกเกิดตายให้เนิ่นนานต่อไป ท่านผู้ประสงค์การสงเคราะห์โดยไม่คิดค่าตอบแทนใด ๆ กรุณามารับทานนี้ไปเป็นสมบัติอันชอบธรรมของตน ภายในกำหนดที่กำลังประกาศนี้ ทราบว่าท่านประกาศให้ท่านอยู่หลายวัน ประชาชนผู้ยากจนต่าง ๆ จึงพากันหลั่งไหลมารับทานเป็นจำนวนมาก จนวัดถูทุกประเภทหมดสิ้นไปภายในไม่กี่วัน

ทั้งนี้เนื่องจากท่านเป็นผู้มีฐานะมั่นคง มั่งมีสมบัติมากในแถบนั้น เพราะท่านเป็นพ่อค้าสารพัดอย่าง แต่ไม่มีลูกหญิงชายเป็นของตัวเองนับแต่วันแต่งงานกันมา มีเฉพาะศรีภริยาและเหล่าหลานญาติมิตรบ้างเท่านั้น ซึ่งต่างยินดีในการสละทานเพื่อความออกเป็นนักบวชด้วยกัน เมื่อการให้ทานเสร็จสิ้นลงแล้ว ทั้งสองคนต่างแยกทางกันเดิน ท่านเองก็

ออกบวชเป็นพระธุดงค์กรรมฐาน มุ่งหน้าต่อท่านพระอาจารย์มั่นเป็นที่ฝากเป็นฝากตายในชีวิตพรหมจรรย์ ส่วนศรีภริยาก็ไปอีกทางหนึ่งเพื่อบวชเป็นชีมุงหนีสงสารสมความปณิธานที่ปรารถนาไว้ และดำรงตนอยู่ในเพศพรหมจรรย์จนอวสานแห่งชีวิต มิได้เอนเอียงหวั่นไหวต่อโลกามิสใด ๆ ทั้งสิ้น ซึ่งควรเป็นตัวอย่างได้เป็นอย่างดี

เฉพาะท่านอาจารย์พรหม ตอนบวชที่แรกยังไม่สมความมุ่งหมายที่ตั้งไว้ ต้องไปอาศัยท่านพระอาจารย์สารเป็นผู้พาอยู่อบรมไปก่อนจนกว่าโอกาสจะอำนวย จากนั้นจึงได้เที่ยวไปทางจังหวัดเชียงใหม่เพื่อแสวงหาท่านพระอาจารย์มั่น ซึ่งเวลานั้นท่านพักอยู่ที่จังหวัดเชียงใหม่ นัยว่าท่านอาจารย์พรหมนี้ได้เที่ยวไปในที่ต่าง ๆ จนถึงประเทศพม่า และพักอยู่หลายเมืองด้วยกัน มีท่านอาจารย์ชอบ ซึ่งมีนิสัยเด็ดเดี่ยวอาจหาญชนิดถึงไหนถึงกัน แบบเพชรน้ำหนึ่งเป็นหัวแหวนในวงเดียวกันเป็นเพื่อนเดินทาง เรื่องเหล่านี้ท่านอาจารย์พรหมเคยเล่าให้ผู้เขียนฟังเหมือนกันแต่หลงลืมไปบ้างแล้ว มีปรากฏเหลืออยู่เพียงเล็กน้อยที่ได้นำมาเขียนนี้เท่านั้น ผิดพลาดจึงขอภัยด้วย

ท่านมีเรื่องแปลก ๆ และอัศจรรย์เกี่ยวกับการปฏิบัติทั้งภายในและภายนอกอยู่มาก ทั้งในและนอกประเทศ แต่จะขอผ่านไป ฟังแล้วทั้งน่าสงสารทั้งน่าตื่นเต้นเพลิดเพลินและน่าอัศจรรย์ ในความเป็นนักต่อสู้และความรู้ความเห็นของท่าน ในการบำเพ็ญและการเดินบुकป่าฝ่าดงไปในที่ต่าง ๆ ที่ปราศจากบ้านเรือนผู้คน ในเวลาเช่นนั้น มีแต่ความอดอยากทรมาณมากกว่าความอึดกายสบายใจ ท่านว่าบางวันก็พบหมู่บ้านและได้บิณฑบาตมาจันทพอประทังชีวิต บางวันก็ยอมอดยอมทนต่อความหิวโหยอ่อนเพลียเพราะหลงทาง ทั้งนอนค้างอยู่ในป่าในเขา

เฉพาะเวลาไปเที่ยวประเทศพม่านั้น ท่านว่าลำบากมากในเวลาเดินทาง เพราะทางที่ไปมีแต่ป่าแต่เขา ซึ่งเต็มไปด้วยสัตว์เลื้อยคลานชนิด บางครั้งต้องปลงอนิจจังต่อความเป็นอยู่ ที่เต็มไปด้วยความทุกข์ทรมานซึ่งสุดแสนจะทนได้และมีชีวิตสืบต่อไปในวันข้างหน้า ขณะนั้นปรากฏว่าอะไร ๆ ภายในตัว รวบรวมจะสุดสิ้นลงพร้อมในเวลาเดียวกัน ลมหายใจก็เหมือนจะขาดความสืบทอดลงไปด้วยเหตุใดเหตุหนึ่ง ในบรรดาเหตุทั้งหลายที่เป็นเครื่องกีดขวางทรมาณร่างกายและจิตใจ แต่ก็พอทนต่อไปได้ตามเหตุการณ์และวันเวลาที่ผ่านไป

การบำเพ็ญทางจิตท่านก็มีกำลังก้าวหน้าและเป็นที่แน่ใจตัวเอง ก็ตอนที่ไปถึงท่านอาจารย์มั่น รับการอบรมโดยสม่ำเสมอเรื่อยมา บางปีท่านเมตตาอนุเคราะห์ให้จำพรรษาด้วย และมีการเข้า ๆ ออก ๆ อยู่เสมอ คือออกเที่ยวบำเพ็ญในสถานที่ต่าง ๆ ตาม

อัยยาศัย เมื่อเกิดปัญหาข้อใจก็เข้ามารับการศึกษาบรมกับท่านเป็นระยะไป สมัยอยู่กับท่านอาจารย์มั่นที่จังหวัดเชียงใหม่ ทราบว่าท่านบำเพ็ญอยู่ที่เชียงใหม่อีกหลายปี แล้วจึงได้ตามท่านอาจารย์มั่นกลับไปจังหวัดสกลนคร

ท่านอาจารย์องค์นี้เป็นผู้มีนิสัยเคร่งขรึมและเด็ดเดี่ยวมาก สมที่สละสมบัติอันมีค่าออกบวชจริง ๆ จึงขอสรุปผลแห่งการปฏิบัติที่ท่านได้รับเป็นที่พึงใจว่า ท่านได้สมบัติอันล้ำค่ามหัศจรรย์ที่จังหวัดเชียงใหม่ ในเขาลึกกับคนชาวป่า ตามที่ท่านเล่าให้ฟังถ้าจำไม่ผิดแต่จำไม่ได้ว่าเป็นหมู่บ้านอะไร เขาลูกไค และอำเภไค ที่นั่นแลเป็นที่ปลดเปลื้องภาระแห่งวิญานภายในใจออกได้โดยสิ้นเชิง เมื่อท่านอาจารย์มั่นกลับไปจังหวัดสกลนครได้หลายปีแล้ว ท่านจึงได้ตามท่านไปราว พ.ศ.๒๔๘๖ และจำพรรษาอยู่ที่วัดสุทธาวาส จังหวัดสกลนคร จากนั้นท่านจึงได้หวนกลับมาสร้างวัดที่บ้านดงเย็น อำเภหนองหาน จังหวัดอุดรธานี อันเป็นภูมิลำเนาเดิม และได้มรณภาพลงที่นั่น ดังที่เขียนผ่านมาแล้ว

เมื่อถึงวันงานถวายเพลิงศพท่าน บรรดาพุทธบริษัทนักแสวงบุญทั้งหลาย ทั้งใกล้ทั้งไกล ตลอดชาวนครหลวงก็อุตสาห์สละเวลาไปเป็นจำนวนมาก แม้พี่น้องชาวเชียงใหม่ก็ยังอุตสาห์ไปกัน ทุก ๆ ท่านที่ไปมิได้คำนึงถึงความลำบากและสิ้นเปลืองใด ๆ เลย มุ่งแต่ความสมหวังตั้งใจหมายในงานโดยถ่ายเดียว ฉะนั้น วัดที่ตั้งของงานแม้จะกว้างใหญ่ไพศาลในยามปกติธรรมดาแห่งสายตาคนทั่วไป แต่ก็ได้กลายเป็นวัดที่คับแคบแออัดขึ้นมาในเวลานั้น เพราะผู้คนพระเณรจำนวนมากต่างหลั่งไหลกันมาในงานท่าน แม้เช่นนั้นก็มีได้เป็นความเอิกเกริกวุ่นวายแ่งงานแต่อย่างใดเลย เพราะต่างท่านต่างมาด้วยจิตผ่องใสใจศรัทธามีได้มาด้วยความหวังอย่างอื่นที่อาจเป็นอันตรายแ่งงานและประชาชนที่มาในงานได้

ตอนกลางคืนของงาน คณะกรรมการวัดได้จัดให้มีการอบรมกรรมฐานตลอดรุ่ง โดยขออาราธนาพระอาจารย์กรรมฐานผู้ทรงคุณวุฒิเป็นองค์แสดง ด้วยปกิณกรรมบ้าง ด้วยสมาธิธรรมบ้าง ด้วยปัญญาธรรมบ้าง สับปนกันไป เพื่อประโยชน์แก่ท่านที่เป็นนักบวชฝ่ายธุดงค์กรรมฐานซึ่งนาน ๆ จะได้มีโอกาสมาฟังกันบ้าง เพื่ออุบาสกอุบาสิกาที่สนใจธรรมปฏิบัติ บ้างเพื่อสาธุชนทั่ว ๆ ไปบ้าง

การถวายเพลิงจริงท่านเริ่มเวลาประมาณสี่ทุ่มของคืนวันที่ ๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๔ ขณะประชุมเพลิงนั้น มีประชาชนพระเณรมาแสดงธรรมสังเฆเป็นจำนวนมากมายต่างท่านต่างมีทำอันสงบงามตาอย่างยิ่ง ราวกับต่างระลึกรำพึงถึงพระคุณและความดีงามท่านอาจารย์พรหมผู้เคยบำเพ็ญมาด้วยความกล้าหาญชาญชัย และความเสียสละทุกอย่าง ไม่อาลัยเสียตาย และเคยประสิทธิ์ประสาทธรรมแก่บรรดาศิษย์ ทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์

หญิงชายไม่มีประมาณ แล้วได้จากไปตามกฎอนิจจัง และไม่มีใครแม้มีความเคารพรัก เลื่อมใสท่านอย่างสุดจิตสุดใจ จะช่วยต้านทานไว้ได้สักรายเดียว บางท่านที่ไม่เคยพบเห็น ท่านมาก่อน อาจคิดไปในแง่กฎอนิจจังอันเป็นธรรมสอนโลกและสอนตน มากกว่าจะคิดถึง แง่แห่งคุณธรรมท่าน

ขณะที่กำลังถวายเป็นเพลิง ในบริเวณเมรุจะมีเฉพาะคณะกรรมการที่ทำหน้าที่ต่อศพ ท่านเท่านั้น ไม่มีใครเข้าไปยุ่งเกี่ยวเลย ทั้งนี้อาจเป็นเพราะคำโฆษณาประกาศเตือนอยู่เป็น พัก ๆ ก็ได้ หรืออาจเป็นเพราะมรยาทของท่านผู้เห็นภัยและคุณในขณะนั้นก็ยากแก่การ สันนิษฐาน

อัฐิท่านได้กลายเป็นพระธาตุในเวลาอันสั้น

อัฐิท่านที่ได้ทำการแจกจ่ายแก่ท่านที่มาในงาน ไปไว้เป็นที่ระลึกสักการบูชาในที่ต่าง ๆ มีมากต่อมาก จึงไม่อาจทราบได้ว่าของท่านผู้ใดได้แปรสภาพจากเดิมหรือหาไม่ประการ ใดบ้าง แต่เมื่อไม่นานมานี้ ได้มีท่านที่ได้รับแจกอัฐิท่านมาแล้ว อัฐินั้นได้กลายเป็นพระธาตุ สององค์ และได้เชิญไปให้ผู้เขียนดูที่วัดอย่างประจักษ์ หลังจากนั้นก็ได้ทราบจาก หนังสือพิมพ์ “ศรีสัปดาห์” อีกว่า อัฐิท่านได้กลายเป็นพระธาตุแล้วก็มี ที่ยังไม่กลายเป็นซึ่ง อยู่ในผอบอันเดียวกัน จึงทำให้เกิดความอัศจรรย์ในคุณธรรมท่านว่า ท่านเป็นผู้บรรลุถึง แก่นธรรมโดยสมบูรณ์แล้ว ดังวงปฏิบัติเคยพากันคาดหมายท่านมาเป็นเวลานาน แต่ท่าน มิได้พูดออกหน้าออกตาเหมือนทางโลกปฏิบัติกัน เพราะเป็นเรื่องของธรรมซึ่งผู้ปฏิบัติ ธรรมจะพึงสำรวมระวังให้อยู่ในความพอดี

ความผ่านพ้นทุกข์ทางใจของท่าน

กาลเวลาที่ท่านผ่านพ้นดวงหนาป่ากิเลส และกองทุกข์ทางใจทั้งหมดไปได้นั้น ท่าน เล่าให้ผู้เขียนฟังเมื่อ พ.ศ.๒๕๔๖ ว่า ท่านผ่านไปแล้วสมัยพักอยู่จังหวัดเชียงใหม่ แต่ไม่ ทราบว่าผ่านไปกี่ปีแล้ว ท่านจึงได้กลับไปจังหวัดสกลนคร จึงขอสรุปแต่ใจความว่า ปี พ.ศ. ๒๕๔๕ ที่ท่านไปจำพรรษาที่วัดสุทธาวาส สกลนคร จนถึง พ.ศ.๒๕๑๓ อันเป็นปีท่าน มรณภาพ ก็คงไม่น้อยกว่า ๒๘-๒๙ ปี จึงพอจับใจความได้ว่า นับแต่วันจิตหลุดพ้นและ ครองขันธด้วยใจที่บริสุทธิ์ตลอดมาจนถึงวาระสุดท้าย นับว่านานพอสมควร ดังนั้นการที่อัฐิ ท่านสามารถกลายเป็นพระธาตุได้อย่างรวดเร็วในภายในไม่ถึงปีเต็ม จึงเป็นฐานะที่ควร เป็นได้ไม่มีทางสงสัย

เฉพาะจังหวัดเชียงใหม่เท่าที่ทราบมา มีพระอรหันต์สมัยปัจจุบันอุบัติขึ้นที่นั่นถึง ๓ องค์ คือท่านพระอาจารย์มั่นซึ่งเป็นอาจารย์ของท่านทั้ง ๒ องค์นี้เป็นองค์แรก ท่านอาจารย์พรหม และท่านอาจารย์.....ท่านยังมีชีวิตอยู่เป็นองค์ต่อมา ส่วนจังหวัดอื่น ๆ ทางภาคอีสานเช่น จังหวัดสกลนคร เป็นต้น ก็มีพระประเภทอัศจรรย์ได้ครองธรรมบริสุทธิ์ไม่ด้อยกว่าจังหวัดเชียงใหม่เหมือนกัน นอกจากไม่มีใครทราบได้เท่านั้น เพราะท่านไม่ใช่นักพูดนักโฆษณา ต่างท่านต่างรู้จักกันอยู่ในวงเฉพาะของนักปฏิบัติเท่านั้น สถานที่นั้นหมายถึงป่าและเขาแห่งจังหวัดนั้น ๆ ที่ท่านนักปฏิบัติไปอาศัยบำเพ็ญและได้บรรลุผลสมความมุ่งหมายอย่างเสียบ ๆ ไม่ค่อยมีใครทราบ ถ้าไม่นำเรื่องท่านมาเขียนไว้บ้างพอเป็นร่องรอย ศาสนธรรมก็จะปรากฏแต่ชื่อแต่นาม ส่วนตัวจริงแท้จะไม่ปรากฏ จึงได้ตัดสินใจเขียนลงในท่ามกลางแห่งขวากหนาม ซึ่งน่าจะไม่พ้นจากความทึบมัวที่เกิดจากความขัดข้องสงสัยในแง่ต่าง ๆ ดังที่เคยเป็นมา

การกล่าวทั้งนี้กล่าวด้วยความเชื่อสมรรถภาพของท่านนักปฏิบัติ ที่สามารถทำตนให้เป็นหลักจิตหลักธรรมอย่างมั่นคง และเชื่อถือตนได้อย่างตายใจหนึ่ง กล่าวด้วยความเชื่อสวากขาตธรรมที่ประทานไว้ว่า จะเป็นสวากขาตธรรมอยู่อย่างตายตัว ไม่มีการเปลี่ยนแปลงไปตามสมัยนิยมแห่งสมมุติทั้งหลาย ที่แสนปลิ้นปล้อนหลอกลวงประจำตน ผู้เข้ายึดอาศัยไม่มีทางไว้ใจพอหายใจเต็มปอดตลอดมาหนึ่ง กล่าวทางภาคปฏิบัติ ปฏิเวธ อันเป็นทางแสดงออกแห่งผลของการปฏิบัติว่า ไม่เป็นโมฆะโดยเสียกำลังไปเปล่า ไม่มีผลเป็นเครื่องสนองตอบแทนความเหนื่อยยากจากการปฏิบัติหนึ่ง

ท่านอาจารย์ที่กล่าวถึงเหล่านี้เป็นอาจารย์ที่ทรงมรรคข้อปฏิบัติด้วยศีล สมาธิ ปัญญาอย่างเต็มภูมิ ไม่มีทางต้องติ และเป็นอาจารย์ที่ควรทรงผลคือวิมุตติหลุดพ้นอย่างสมเหตุสมผล ตามธรรมที่ประทานไว้จริงไม่ขัดแย้งกัน ท่านที่ยังเชื่อว่าธรรมยังเป็นธรรมอยู่ ท่านอาจารย์เหล่านี้ก็ควรเป็นผู้ทรงมรรคทรงผลด้วยข้อปฏิบัติตามนโยบายแห่งธรรม และอยู่ในข่ายแห่ง*บุญญ์เขต*ได้อย่างไม่แคลงใจ ไม่ฝืนใจในการเขียนเรื่องท่านนำลงในหนังสือเล่มต่าง ๆ และไม่แสดงใจท่านผู้อ่านทั้งหลายดังกล่าวมา ที่นอกเหนือไปจากนี้ท่านผู้ใดจะคิดเห็นอย่างไรนั้น ขอมอบให้เป็นสิทธิของแต่ละรายโดยไม่ขอย้อแย้งแบ่งส่วนด้วย เพราะธรรมมีบอกไว้ว่า สัตว์มีกรรมและผลกรรมเป็นของตน คนอื่นจึงไม่ควรเข้าไปเกี่ยวข้องยุ่ง จะผิดกับกฎแห่งกรรมข้อนี้ที่ประกาศไว้อย่างตายตัวมาแต่ดึกดำบรรพ์

ท่านอาจารย์องค์นี้ได้เคยพูดความซื่อสัตย์ไม่เป็นท่าของท่านให้ผู้เขียนฟัง โดยกล่าวถึงสมัยบวชใหม่ และคราวไปพักอยู่ในภูเขาสังขารจังหวัดเชียงใหม่ว่า คราวท่านบวชใหม่ยัง

ไม่ได้พรรษา ท่านไปเที่ยววิเวกในภูเขาแถบอำเภอนาแก จังหวัดนครพนม ขากลับจากเที่ยว ท่านมาตามทางสายอำเภอนาแกที่ตรงไปจังหวัดสกลนคร ซึ่งแต่ก่อนไม่มีถนน แม้ทางลัดทางเกวียน และทางคนเดินเท้าจรุงรังมากแทบมองไม่เห็นทาง เพราะระยะทางที่ห่างจากอำเภอนาแกมาประมาณสี่กิโลเมตร เป็นป่าดงกว้างใหญ่รกชัฏ ด้านยาวติดกับภูเขามีสัตว์เลื้อยคลานชุกชุมพอเรียกความหวาดกลัวจากคนขี่ลาดได้ไม่ยากเลย

เพื่อความปลอดภัยพอท่านเดินทางมาถึงดงนั้นก็เป็นเวลาค่ำมืดพอดี เทียนไขก็ไม่มีเหลือติดมาเลย ถ้าจะฝืนเดินทางต่อไปก็กลัวหลงทาง เพราะแถบนั้นไม่มีบ้านคน ทั้งทางก็รกชัฏตีบตันปกคลุมไปด้วยป่าไม้ทั้งหลาย ไม่เหมือนทุกวันนี้ซึ่งไปที่ไหนเจอแต่บ้านและผู้คน แม้ป่าดงดังกล่าวนี้ก็ได้กลายเป็นบ้านเรือนนาสวนไปหมดแล้ว จนไม่มีซากแห่งป่าเหลือหลงเหลืออยู่บ้างเลย ท่านจึงตัดสินใจพักค้างคืนในดงนั้น โดยปลีกออกจากทางไปเพียงเล็กน้อยแล้วก็แขวนกลดกับกิ่งไม้ มือลูบคลำเก็บกวาดใบไม้แห้งแถบบริเวณที่พักนั้นมารวมกันพอเป็นที่นอนได้ เสร็จแล้วก็พักผ่อนและภาวนาต่อไป

เวลาประมาณสามทุ่ม ซึ่งเป็นขณะที่ท่านกำลังนั่งทำสมาธิภาวนาอยู่ด้วยความหวาดระแวงเรื่องต่าง ๆ ขณะนั้นได้มีอ๊องตัวหนึ่งด้อม ๆ เข้ามาที่บริเวณที่พักโดยไม่รู้ตัวพออ๊องเฝ้าหน้าออกมาก็มาเจอเอากลดกับมุ้งที่กางและลดลงไว้อย่างมิดชิดพอดี เพราะความตื่นตกใจกลัวของสัตว์ที่มีนิสัยระแวงประจำตัวตลอดเวลาอยู่แล้ว ก็ร้องขึ้นอย่างเต็มเสียง “อ๊อง” คำเดียว พร้อมกับกระโดดชนป่า ศีรษะโดนต้นไม้โครมคราม ๆ ดังสนั่นไป ท่านเองก็สะดุ้งตกใจสุดขีดจนเปลือยตัวร้องออกมา “อ๊องอ๊อง” เช่นกัน อ๊องตื่นเสียงคนวิ่งหูตั้งตาลนป่าเลิกไป

ในขณะที่เดียวกันพอได้สติ ท่านนึกอายนใจไม่เป็นท่าของตัวเอง จนอดขบขันหัวเราะตัวเองไม่ได้ว่า พระทั้งองค์แท้ ๆ ออกบวชด้วยความเสียสละทุกสิ่งทุกอย่าง แม้ตายที่ไหนก็ยอมแล้วด้วยความปลงใจไฝธรรม แต่ทำไมเพียงอ๊องซึ่งเป็นสัตว์ป่าธรรมดา มิใช่เสือ หมี ฝู เป็ดที่ควรจะน่ากลัว ทั้งมันก็วิ่งหนีตายจนสุดขีดและร้องออกมาด้วยความกลัวเราแท้ ๆ เพราะความตกใจไร้สติ แต่เราเองซึ่งเป็นคนและเป็นพระกรรมฐานทั้งองค์ยังตกใจกลัวมันแทบหัวใจหยุด ตายทิ้งเปล่า ๆ ไม่มีสติรู้ใจ ถึงกับปล่อยความต่ำทรามชนิดขยาดตัวและพระศาสนาออกมา ให้มันได้ยินอย่างถนัดชัดเจน จนมันวิ่งป่าเป้งไปไม่คิดชีวิต ถ้าอ๊องตัวนี้มีความฉลาดพอทราบได้ว่าพระเป็นเพศที่เชื่อกรรมและเสียสละ ไม่ขี่ลาดหวาดกลัวเหมือนพระกรรมฐานองค์กำลังแสดงความกลัวตายอย่างสุดขีดไม่มีสติอยู่กับตัวเวลานี้ มันคงนึกขบขันและกลับมาหัวเราะเยาะเย้ยเราจนอับอายไม่มีหน้าพระเหลืออยู่เลยเป็นแน่ แต่

น้ำมันเป็นสัตว์พอนำชีวิตผ่านไปได้ก็หมดปัญหากันไป ไม่สนใจว่าใครจะเป็นคนบ้าหรือคนดีอะไรต่อไป

คราวท่านพักอยู่ในภูเขา จังหวัดเชียงใหม่ ท่านว่าเป็นเรื่องธรรมดาไม่ตั้งใจในเหตุการณ์ คือตอนเย็นราวบ่ายห้าโมง ท่านลงไปสรงน้ำในคลองลึกที่อยู่ตีนเขา ไม่ได้คิดนึกว่าจะมีอะไรเกิดขึ้นเวลานั้น เพราะท่านเคยไปทุกเย็น แต่เฉพาะเย็นวันนั้น พอท่านเดินลงไปตามคลองแคบและลึกชันมาก พอไปถึงตอนนั้นซึ่งเป็นคลองคดเคี้ยวและชันมาก ท่านก็ไถลออกไป เจ้าหมีใหญ่ตัวหนึ่งก็ไถลออกมาจะเอ็กกันอย่างจัง ๆ พอตี ขณะที่ต่างคนต่างเจอกันอย่างจัง ๆ ไม่มีทางหลบหลีก เจ้าหมีใหญ่ตกใจกลัวกระโดดขึ้นฝั่งคลองชัน ๆ แล้วตกลงมา กระโดดขึ้นตกลงมา ตกลงมา และพยายามโดดขึ้น ตกลงอยู่ถึงสี่ห้าครั้งก็ไม่สำเร็จ จึงได้สติวิ่งกลับคืนทางเก่าแล้วหายไป

ส่วนท่านเองขณะนั้นจะวากลัวก็พูดไม่ถูก จะว่าไม่กลัวก็ผิดถนัด เพราะทั้งสองฝ่ายต่างตกตะลึงงันจนไม่มีสติจริงใจด้วยกัน ตลอดจนการแสดงต่อเหตุการณ์ของทั้งสองฝ่ายในขณะนั้น บ่งบอกด้วยความกลัวตายอย่างชัดเจนไม่สงสัย คือฝ่ายหมีก็กระโดดป็นขึ้นฝั่งและป็นป่ายด้วยความกลัวเต็มประดา ฝ่ายท่านก็ยืนย่ำเท้าอยู่บริเวณนั้นจนพื้นที่ที่เหยียบย่ำเหลวแหลกเป็นตมเป็นโคลนไปหมด ราวกับเขาขยาดินเหนียวปั้นอิฐหรือทำภาชนะดินจะนั้น พร้อมกับพูดหลุดปากออกมาโดยไม่รู้สึกรู้ว่า เอ้า ๆ ๆ ไม่หยุดปาก พอหมีใหญ่ตัวนักรักนำสงสารถึงใจวิ่งหนีไปแล้ว ท่านว่าท่านเลยเดินกลับที่พักด้วยความขบขันและสงสารหมีใหญ่ตัวแสนรู้แสนดีนั้นเป็นกำลัง ท่านเองไม่ทราบว่าจะเหวี่ยงหรือวางตายออกมาเวลานั้น เปียกมหาเปียกยิ่งกว่าลงอาบน้ำเป็นไหน ๆ

ท่านว่าที่ท่านไม่เดินเลยไปสรงน้ำแอ่งหินที่เคยสรงนั้น ท่านคิดว่า บางทีหมีใหญ่ตัวนั้นมันโดดและวิ่งเสียจนอ่อนเพลียแล้ว อาจไปลงนอนแช่น้ำในแอ่งหินนั้นเพื่อบรรเทาก็ได้ เมื่อไปเจอกันเข้าอีกกลัวเหตุการณ์จะไม่เป็นดังที่เคยเป็นมาแล้ว วันต่อไปท่านจึงไปสรงน้ำที่นั่น ขณะเดินไปถึงที่ที่หมีกับคนจะเอ็กกัน จึงได้มีโอกาสตรวจสอบดูสภาพของความกลัวตายประจำสัตว์โลก พอดูแล้ว ท่านว่าท่านอดหัวเราะออกมาคนเดียวไม่ได้ เพราะดูรอยหมีโดดป็นฝั่งคลองก็บรอยท่านย่ำเท้าไปมานั้นราวกับรอยหมี ๑๐ ตัว และรอยพระกรรมฐาน ๑๐ องค์เล่นกีฬากัน บริเวณนั้นแหลกเป็นตมเป็นโคลนไปหมดไม่มีชั้นดีเลย ดูแล้วทำให้หวาดเสียวและสงสารหมี เป็นอารมณ์เครื่องระลึกเตือนใจอยู่จนกระทั่งวันท่านจากไป เพราะขณะที่พักอยู่ท่านลงไปสรงน้ำทุกวัน และเห็นรอยคนและสัตว์แสดงความกลัวตายทุกวัน ตามธรรมดาสัตว์พรรณนี้โดยมากเมื่อเจอกันซึ่ง ๆ หน้า มันมักจะโดดมาตะปบและกัด

คนให้เจ็บและเสียทำก่อนแล้วจึงจะโดดหนีไป การเจอคนระหว่างหมึกกับเสือ หมึร้ายกว่าเสือ ต้องกัดคนก่อนแล้วจึงจะโดดหนีไป เสือถ้าถูกยิงเจ็บร้ายกว่าหมึก ฉะนั้นท่านจึงนึกหวาดกลัวในเหตุการณ์อยู่ไม่วาย แม้ไม่เป็นอันตราย

ที่ได้พยายามตะเกียกตะกายเขียน ปฏิบัติพระกรรมฐานสายท่านพระอาจารย์มั่น มา ก็รู้สึกว่าเป็นภาระอันหนักสำหรับผู้เขียนอยู่มาก แต่ความหนักนี้ก็ยังเป็นรองการเขียนประวัติท่านพระอาจารย์มั่น จึงพอมีเวลาหายใจได้บ้าง แม้จะเป็นภาระหนักในการเขียน แต่ก็ได้พยายามจนสุดกำลังความสามารถเรื่อยมา ดังท่านผู้อ่านทั้งหลายได้เห็นได้อ่านอยู่เวลานี้ ผิดถูกตีชั่วประการใด จำต้องยอมรับคำติชมโดยไม่มีข้อแก้ตัว เพราะสุดกำลังจริง ๆ ทั้งสองเรื่อง

พระกรรมฐานสายท่านพระอาจารย์มั่นนั้นมีมาก นับแต่รุ่นหัวปี รุ่นกลาง รุ่นสุดท้าย และรุ่นหลานเหลน ที่ได้รับการอบรมสืบทอดปฏิบัติสายเดียวกันมาจนปัจจุบัน แต่การเขียนปฏิปทานี้ได้เคยเรียนไว้บ้างแล้วว่า ขอไม่ระบุนามท่านประกอบในปฏิบัติที่ท่านดำเนิน เพราะเป็นความไม่สะดวกสำหรับผู้เขียนและองค์ท่านเอง ดังที่เคยระบุนามท่านมาบ้างแล้วในเล่มประวัติฯ รู้สึกเป็นความขัดข้องสำหรับท่านผู้เป็นเจ้าของเรื่องที่ผู้เขียนนำมาลง บางท่านเคยต่อว่าให้ผู้เขียนบ้างเหมือนกัน ซึ่งก็เห็นด้วยท่านและยอมรับไม่ฝ่าฝืน คราวนี้จึงได้ระงับการระบุนามท่านเสีย เหลือแต่ปฏิบัติคือข้อปฏิบัติซึ่งนำมาลงอยู่เวลานี้

การปฏิบัติของแต่ละองค์มีความหนักเบาไปในแง่แห่งธรรมต่าง ๆ กัน องค์ที่หนักไปในแง่ใด เช่น อดนอน ฝอนอาหาร เป็นต้น ท่านก็เร่งดำเนินทางนั้นโดยสม่ำเสมอ จนเห็นผลประจักษ์ใจโดยลำดับไม่มีการทอดย้ออ่อนแอ แต่ผลที่ได้รับจากวิธีนั้น ๆ ย่อมเป็นความสงบสุขทางจิตใจ และเกิดสติปัญญาเป็นชั้น ๆ ซึ่งเป็นธรรมเครื่องหนุนจิตใจถึงจุดหมายปลายทางเช่นเดียวกัน ดังนั้นการปฏิบัติธรรมจึงสำคัญที่จรรีตนิสัยกับบทรธรรมที่นำมากำกับเป็นคำบริกรรมภาวนาไปตามขั้นเป็นราย ๆ ไป มิได้ขึ้นอยู่กับอาจารย์ผู้ให้การอบรมสั่งสอนนัก ที่จะชี้ขาดลงแต่ผู้เดียว แล้วมอบธรรมบทเดียวกันแก่คณะศิษย์เป็นจำนวนมากไปปฏิบัติภาวนา โดยไม่คำนึงจรรีตนิสัยของศิษย์เป็นราย ๆ ไป เพราะจะทำให้ขัดต่อจรรีตของศิษย์รายที่ไม่ถูกกับธรรมบทนั้นบาทนั้น แล้วจะไม่เกิดผลเท่าที่ควร

อาจารย์เป็นเพียงคอยแนะแนวทางให้ หลังจากอธิบายธรรมหลายบทหลายหมวดให้ฟัง และผู้มาศึกษาอบรมเลือกนำไปปฏิบัติจนปรากฏผลมาแล้วให้ฟัง ตอนใดที่เห็นว่าควรแก้ไขหรือเพิ่มเติมอย่างไร ก็ชี้แจงให้ฟังเป็นราย ๆ ไป มิใช่ผู้ชี้ขาดในการมอบบทธรรมให้ศิษย์โดยถ่ายเดียว นอกจากอาจารย์เป็นผู้เชี่ยวชาญในธรรมปฏิบัติและฉลาดรู้

ปรจิตตวิชชา คือสามารถรู้อุปนิสัยและวาระจิตของผู้อื่น พร้อมกับอุบายแห่งการสั่งสอนได้อย่างคล่องแคล่วว่องไวเท่านั้น จึงจะสามารถชี้ขาดได้ตามความรู้เห็นอันถูกต้องของตน แต่สมัยนี้จะมีใครบ้างที่สามารถฉลาดรู้ได้ในธรรมดังกล่าวนี้ รู้สึกจะหายากยิ่งกว่าเพชรนิลจินดาเป็นไหน ๆ

เพียงจะปฏิบัติตนให้รู้ถึงเหตุถึงผลของกิเลสที่เกิดขึ้นอยู่กับใจแต่ละราย จนสามารถถอดถอนออกได้ประจักษ์ใจ แล้วนำมาสั่งสอนคนอื่นด้วยความถูกต้องแม่นยำก็ยังหายาก จนแทบจะกล่าวต่อพระพุทธศาสนาว่าเป็นโมฆะหาสาระมิได้อยู่แล้ว ทั้งที่พุทธศาสนาเป็นสถาบันรับรองมรรคผลนิพพาน มาแต่องค์พระศาสดาแรกเริ่มตรัสรู้ ตลอดมาจนปัจจุบันวันนี้ เมื่อเป็นเช่นนี้ในบรรดาพุทธบริษัทจะมีใครบ้างหรือไม่ที่ทรงไว้ซึ่งปรจิตตวิชชาสามารถรู้อุปนิสัยและวาระจิตของผู้อื่น พอจะกล้ายืนยันสั่งสอนด้วยธรรมเพียงบทเดียวบาทเดียว โดยข้อยืนยันทางภายในของตน และทำให้บรรดาศิษย์จำนวนมากมายได้รับผลเป็นที่พึงใจไปโดยลำดับ จนสามารถบรรลุถึงที่สุดแห่งธรรมได้ โดยไม่มีการยกย้ายเปลี่ยนแปลงธรรมไปตามภูมิจิตภูมิธรรม และความเปลี่ยนแปลงของกิเลสอาสวะ ซึ่งเต็มไปด้วยความสลับซับซ้อนยิ่งกว่าตามรอยโคในคอกเป็นร้อยเท่าพันทวี นอกจากจะสั่งสอนด้วยผลการในฐานะที่เขายกย่องว่าเป็นอาจารย์มากกว่าความมีคุณธรรมภาคปฏิบัติภายในใจ

ผู้เขียนจึงไม่แน่ใจนักเลยในการสั่งสอนด้วยธรรมบทเดียวบาทเดียว เพราะตัวเองก็เป็นพระประเภทล้มลุกคลุกคลานมาประจำฐานะและนิสัยอยู่แล้ว แต่เมื่อมีท่านผู้ฝึกฝนใคร่ธรรมมาศึกษาไต่ถามก็เรียนตอบไปแบบมือหนึ่งจับงู อีกมือหนึ่งจับปลาอย่างนั้นเอง เพื่อผู้ศึกษาจะได้เลือกถือเอาตามอัธยาศัยไม่ขัดต่อจริต ถ้าจับเพียงมือเดียวเพื่อถูกมือที่จับปลาก็ตีมีประโยชน์แก่ตนและผู้อื่นอยู่บ้าง เพื่อไปถูกมือที่จับงูเข้าก็จะเป็นภัยแก่ผู้มาศึกษาไม่มีประมาณ คือใครมาหาเพื่อรับการอบรมก็สอนแต่ธรรมบทเดียวบาทเดียวตะไปเลย ราวกับศาสนามีธรรมสอนโลกเพียงเท่านั้น ทั้งที่ศาสดาและสาวกทั้งมวลมิได้สำเร็จจากธรรมบทเดียวบาทเดียว แต่สำเร็จด้วยธรรมแ่งต่าง ๆ ก็ร้อยก็พันนัยและทรงสั่งสอนและสั่งสอนโลก ด้วยธรรมที่นับพอประมาณที่สัตว์โลกจะพึงรับได้ แต่รู้สึกน้อยมากสำหรับความรู้ความฉลาดแห่งภูมิของพระพุทธเจ้าผู้เป็นจอมศาสดาของโลก

การปฏิบัติและอุบายแห่งการสั่งสอนลูกศิษย์ของท่านพระอาจารย์มั่น

หนังสือนี้จวนจะสิ้นสุด จึงขอนำวิธีที่ท่านพระอาจารย์มั่นปฏิบัติทางจิตตภาวนาและอุบายวิธีสั่งสอนลูกศิษย์ผู้เข้าไปรับการอบรมกับท่าน มาลงไว้พอเป็นแนวทางเล็กน้อย

คล้ายทำนองสรุปความ แต่จะเขียนปฏิปทาการดำเนินของท่านโดยเฉพาะก่อน จึงจะเขียนวิธีการที่ท่านสั่งสอนสาธุศิษย์ในวาระต่อไป การเขียนคราวนี้จะไม่ระบุกาลสถานที่ที่ท่านบำเพ็ญและได้รับผลนั้น ๆ ลงอีก เพราะเคยเขียนลงแล้วในเล่มประวัติท่าน จะเขียนเฉพาะวิธีปฏิบัติจิตตภาวนาของท่านอย่างเดียว เรื่องภายนอก เช่น เปรต ผี เทวบุตรเทวดา นาค ครุฑ อะไร ๆ จะไม่เกี่ยวข้องกับอีกดังที่เคยเขียนมาแล้ว

จิตท่านพระอาจารย์มั่นเป็นจิตที่ผาดโผน และรวดเร็วต่อเหตุการณ์ที่มาเกี่ยวข้องมากผิดธรรมดา การภาวนาเบื้องต้นท่านใช้พุทโธเป็นบทบริกรรม พอจิตสงบรวมลงแล้วปรากฏภาพนิมิต ซึ่งเป็นองค์ท่านเองออกไปตายอยู่ต่อหน้าบ้าง เป็นซากผีมาตายอยู่ต่อหน้าบ้าง ดังที่เคยเขียนผ่านมาแล้วในประวัติท่าน ท่านจึงกำหนดนิมิตที่ปรากฏนั้น ๆ เป็นองค์พยานแห่งการภาวนาต่อไป โดยกำหนดเป็นของปฏิกุศลด้วยวิธีต่าง ๆ ตามแต่ความแยบคายของสติปัญญาจะหนักไปในทางใด กำหนดให้แตกสลายลงไปเหลือแต่โครงกระดูก ล้วน ๆ บ้าง กำหนดให้โครงกระดูกหลุดจากกันตกเรียราดอยู่เฉพาะหน้าบ้าง กำหนดเก็บกวาดกระดูกนั้น ๆ มารวมกันเป็นกองเดียว แล้วกำหนดไฟเผาจนกลายเป็นเถ้าถ่านลงในขณะนั้นบ้าง

ทั้งซากผีตายและซากองค์ท่านตายเป็นภาพนิมิตอยู่เฉพาะหน้า ท่านกำหนดโดยวิธีเดียวกัน เป็นแต่ต่างวาระกันไปตามความสะดวกของการพิจารณาในเวลานั้น ๆ เท่านั้น หลังจากกำหนดไฟเผากระดูกจนละเอียดเป็นเถ้าถ่านไปแล้ว จิตท่านรวมลงถึงฐานแห่งสมาธิอย่างเต็มภูมิ และพักอยู่นานเป็นชั่วโมง ๆ จึงถอนขึ้นมา พอจิตถอนขึ้นมาแล้วก็กำหนดต่อไป ท่านว่านับแต่วันที่จิตปรากฏภาพนิมิตและกำหนดให้เป็นต่าง ๆ ได้ตามต้องการ ตลอดการเผาผลาญซากนั้น ๆ ลงได้ประจักษ์ใจทุกเวลาที่ต้องการแล้ว ไม่ว่าจะยืน เดิน นั่ง นอน หรืออยู่ในท่าใด ๆ ท่านกำหนดเอาซากศพที่กำหนดให้เป็นโครงกระดูกติดแนบอยู่กับตัวท่านทุกเวลาไป เว้นเฉพาะเวลาพิจารณาซากศพนั้นด้วยวิธีต่าง ๆ แล้วจิตรวมลงเป็นสมาธิพักอยู่โดยลำพัง จึงไม่สนใจกับอะไรในขณะนั้น

กำลังจิตท่านเริ่มก้าวหน้าอย่างเห็นได้ชัดและได้หลักสมาธิมั่นคง ก็เพราะได้นิมิตเป็นหินลับสติปัญญาอยู่โดยสม่ำเสมอ จนสามารถน้อมโครงกระดูกแห่งนิมิตภาพให้เข้าอยู่กับตัว ตัวกับโครงกระดูกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน จนปราศจากความสงสัยว่าโครงกระดูกนี้เป็นมาจากไหน ใครมาเป็นโครงกระดูกนี้ แล้วท่านจึงปล่อยการกำหนดโดยลักษณะนั้นเสีย เพราะเมื่อภาพนิมิตกลับมาเป็นองค์ท่านเสียเองแล้ว การส่งจิตไปกำหนดภาพภายนอกจึงไม่จำเป็นนับแต่ขณะนั้นมา จากนั้นท่านกำหนดถือเอากายท่านเป็นที่ตั้งแห่งการพิจารณา

ตามแต่ความถนัดและความแยบคายของสติปัญญา จะพิจารณากายให้เป็นไปในลักษณะใด ก็กำหนดเอาตามต้องการ ตอนนี้ท่านว่าสมาธิรู้สึกแน่นหนามั่นคงมาก เพราะอาศัยการพิจารณากายด้วยปัญญา จนจิตพักรวมลงเป็นสมาธิได้อย่างง่ายดาย

คำบริกรรมภาวนาพุทโธที่เคยกำกับจิตมาดั้งเดิม ก็เริ่มปล่อยวางนับแต่วันปรากฏภาพนิมิตนั้นโดยชัดเจนแล้ว ท่านยึดนิมิตกับคำบริกรรมว่าอัฐิ ๆ เป็นอารมณ์ของใจแทนพุทโธ มีแต่การกำหนดและพิจารณาโดยความตั้งมั่นแปรสภาพไปแตกไปแห่งกายอยู่ทุกอิริยาบถ เว้นแต่ขณะหลับเท่านั้น จนร่างกายท่านเองแม้มีอยู่ก็ได้กลายเป็นอากาศธาตุไป ด้วยการพิจารณา จิตว่างเปล่าจากวัตถุมีกายเป็นต้น เพราะอำนาจแห่งสติปัญญาที่พิจารณาไม่ลดละปล่อยวาง สมาธิทุกชั้นก็ชำนาญ วิปัสสนาขั้นรูปธรรมก็ชำนาญและรวดเร็วทันใจ ท่านว่าวิปัสสนาขั้นนี้ทำจิตให้สว่างไสวมากน่าอัศจรรย์ ถ้าเป็นความสะเพร่าคอยหาแต่ความสุขสบาย ไม่ตระหนักในปัญญา คงจะติดจมอยู่กับความว่างเปล่านี้โดยไม่รู้ตัว ด้วยความเข้าใจว่านิพพานอย่างแน่นอน เพราะความเคยได้ยินจนฝังใจว่านิพพานคือความว่างเปล่านั่นเอง แต่หาทราบไม่ว่านิพพานนั้นว่างเปล่าในลักษณะใด เฉพาะความว่างเปล่าที่ปรากฏอยู่ขณะนี้จะมีอะไรแฝงอยู่บ้าง นั่นคือตัวกิเลสส่วนลึกกลับของใจเราดี ๆ นี้เอง จะเป็นความว่างแห่งนิพพานมาแต่ที่ไหนกัน

แต่ก่อนจะผ่านรูปธรรมคือกายทั้งภายในภายนอกไปได้ ด้วยการพิจารณาโดยวิธีต่าง ๆ สติปัญญาต้องหมั่นตัวอยู่กับกายแทบตลอดเวลา นอกจากจิตผู้ทำการขุดค้นจนอ่อนเพลียเพราะการทำงานมากไป ก็เข้าพักสงบในสมาธิเสียชั่วระยะหนึ่ง พอถอนออกมาและมีกำลังแล้ว ก็ทำการพิจารณาคลีคลายร่างกายอีกต่อไป โดยถือหลักไตรลักษณ์เป็นทางเดิน เพราะกายเป็นสิ่งสำคัญในวงปฏิบัติ ผู้พิจารณากายได้ละเอียดคล่องแคล่วเพียงไร ย่อมเป็นผู้องอาจกล้าหาญต่อปฏิบัติภาระกิจดำเนินของตนเพียงนั้น เนื่องจากกายเป็นรังของราคะตัณหามานะทิฐิส่วนหยาบ ๆ ทั้งหลาย ที่อาศัยอยู่อย่างเปิดเผยและออกหน้าออกตา บางรายถึงกับล้มตัวปล่อยให้แสดงออกมาอย่างหยาบโลน แม้ผู้มีกิเลสด้วยกันก็ทนดูไม่ได้ จนเกิดความสลดสังเวชเอือมระอาไปตาม ๆ กัน

ด้วยเหตุดังกล่าวมา นักปฏิบัติผู้มุ่งทำลายกิเลสด้วยใจจริง จำต้องสนใจต่อกายวิภาค จนเกิดความชำนาญชำนาญและตัดราคะตัณหาไปได้ประจักษ์ใจเป็นทอด ๆ เพราะกิเลสมานะทิฐิประเภทแสดงแห่งใจตนและผู้อื่น มากกว่ากิเลสชนิดอื่น ๆ นั้น มักเป็นกิเลสปากคอกที่คอยแสดงออกอย่างรวดเร็ว ซึ่งอาศัยอุปาทานความยึดถือกายเป็นสิ่งสำคัญ ท่านจึงสอนให้พิจารณากายคตาสติในสติปัญญาอันดี และอริยสังขันธ์อันเป็นธรรมสำคัญในวง

ศาสนาให้มากจนหายสงสัย แล้วผ่านไปอย่างหมดเยื่อใย ท่านอาจารย์มั่นท่านชานาญ คล่องแคล่วในกายนุสสนาสติปัญญาฐานมาก ท่านจึงแตกฉานในธรรมทั้งหลายทั้งภายใน ภายนอกผิวนักปฏิบัติทั้งหลาย

ท่านว่าขณะที่ผ่านกายคตาไปได้แล้ว กามราคะก็หมดปัญหาไปในขณะเดียวกัน โดยไม่จำเป็นต้องถามใครให้เสียเวลา และแสดงความโง่งมของตนให้ผู้อื่นหัวเราะเปล่า ๆ เพราะเป็นของมีอยู่กับตัวและสิ้นไปจากตัวคนเดียวกัน ด้วยความรอบคอบแห่งสติปัญญา ชั้นนี้ เพียงชั้นราคะตัดหายหายชากไปจากใจก็เป็นอยู่สบาย ทรงตัวได้ ไม่เดือดร้อน เพราะราคะตัดหาประเภทกินไม่รู้จักอึดพอรบรวนกววนใจ กระชิบยุแห่แผ่อ่านาจนหัวใจ ทำให้เป็นคนชี้ขาดหวาดกลัวท้อแท้อ่อนแอต่อทางดำเนินเพื่อมรรคผลนิพพาน ที่มีอยู่ใน วงสังฆธรรมและสติปัญญา อันผู้ปฏิบัติจะพึงบรรลุได้ด้วยคามเพียร

ก่อนกายจะหมดปัญหาในการพิจารณา ท่านว่ากายที่เราพิจารณาด้วยวิธีต่าง ๆ นั้น ได้รวมตัวเข้าสู่ใจดวงเดียว สังขารทั้งฝ่ายสมุทัยที่คิดว่าร่ากายเป็นของสวยของงามน่ารัก ใคร่ชอบใจมาดั้งเดิม และสังขารซึ่งเป็นฝ่ายมรรคที่คิดปรุงว่าร่ากายเป็นปฏิกุลน่าเกลียด เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนตฺตา ย่อมระงับตัวลงในขณะเดียวกันกับร่ากายภาพที่รวมตัวเข้าสู่ใจ สุภะความสวยงาม และอสุภะความไม่สวยงามจึงแยกตัวออก ปล่อยเป็นทางเดินของใจที่ ก้าวผ่านไปในระหว่างแห่งธรรมทั้งสองนั้นอย่างหมดเยื่อใย ไม่มีนิมิตใดติดตามไป หลอกลวงว่าสวยงามและน่าเกลียดอีกต่อไป พิจารณาที่ไรก็เห็นแต่จิตเป็นผู้แสดงกิริยาเป็น ภาพอยู่ภายใน แล้วก็ดับไปอยู่เพียงเท่านั้น จากนั้นก็เป็นจิตว่างเปล่าจากวัตถุต่าง ๆ ทั้ง ร่ากายที่มีอยู่กับตัวและวัตถุต่าง ๆ ภายนอกที่มีอยู่ทั่วไป ไม่มีอะไรเป็นนิมิตเครื่องหมาย ว่าเป็นสุภะและอสุภะอีกดังที่เคยเป็นมา มีแต่ความสว่างไสว และเป็นจิตว่างจากสิ่ง ทั้งหลายอยู่ทั้งดวง และหมุ่นตัวอยู่ด้วยความใคร่ครวญโดยสติปัญญาเป็นเครื่องจักรผู้พา เดิน ลำดับต่อไปสิ่งที่เป็นเป้าหมายแห่งสติปัญญาที่จะทำหน้าที่ต่อไปก็คือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อันเป็นธรรมที่เกิดกับดับพร้อมอยู่กับใจ และอวิชชาซึ่งเป็นตัวเดิมแห่ง กิเลสทั้งหลาย

การพิจารณาปัจจัยการของท่านพระอาจารย์มั่น

ท่านว่าปัจจัยการมีแยกเป็นสองนัย คือที่แสดงไว้ในตำรานั้น ท่านแสดงเป็นความ เกี่ยวโยงแห่งความเจริญของอวิชชา หนึ่ง แสดงความดับไปโดยลำดับแห่งอวิชชาจนไม่ เหลือเหลือ หนึ่ง ถ้าเทียบก็เหมือนแบบแปลนแผนผังของบ้านเรือนที่ผู้จะปลูกบ้านสร้าง

อาคารใด ๆ จำต้องทำตามแปลนที่นายช่างทำเป็นแบบไว้แล้ว จนสำเร็จรูปเป็นบ้านเรือนขึ้นมา แม้การรื้อถอนบ้านเรือนจะไม่มีแปลนบอกไว้เหมือนวิธีการดับอวิชาก็ตาม แต่ผู้รื้อถอนก็ย่อมคำนึงถึงวิธีการรื้อถอนด้วยสติปัญญาอันเป็นธรรมชาติควรแก่เหตุผลด้วยดีก่อนทำการ

อวิชาในตำราเป็นเพียงความบอกเล่าว่า อวิชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ จนถึง สมภวนฺติ เป็นฝ่ายสมุทัยล้วน ๆ และการดับอวิชาเพียงอันเดียว สังขาร วิญญาณ นามรูป ฯ ย่อมดับไปตาม ๆ กัน ไม่มีกิเลสตัวใดเหลืออยู่พอจะเป็นเชื้อแห่งภพชาติต่อไป อันเป็นฝ่ายนิโรธ ดังบทสุดท้ายแห่งอวิชาว่า นิรุชฌนฺติ ทั้งฝ่ายส่งเสริมอวิชาให้ติดต่อก่อแขนงกลายเป็นภพชาติ เป็นสัตว์เป็นบุคคล จนถึงความชราคร่ำคร่าและสลายไปในที่สุด ทั้งฝ่ายบาราบปราบปรามอวิชาให้สิ้นไปจากใจ หมดการต่อภพต่อชาติ ดังท่านที่ทำพระนิพพานให้แจ้งด้วยการดับอวิชาที่มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น

ทั้งสองนัยนี้ท่านแสดงเรื่องหรือโครงร่างความเป็นไปของอวิชา และการดับอวิชาไว้เท่านั้น มิได้แสดงวิธีส่งเสริมอวิชาว่าทำอย่างไร อวิชาจึงมีกำลังกำเริบถึงกับพาสัตว์ให้เกิดตายไม่มีที่สิ้นสุดไว้ และมีได้แสดงวิธีการระงับดับอวิชาว่าทำอย่างไร อวิชาจึงถูกตัดกำลังลงโดยลำดับ จนดับไปจากใจโดยสิ้นเชิง ไม่สามารถทำใจที่อวิชาไปปราศแล้วให้เกิดตายต่อไปอีกได้ ในปัจฉยการที่แสดงไว้ก็มีเพียงเท่านั้นท่านว่า

ผู้ปฏิบัติเพื่อกำจัดอวิชาให้สิ้นไป จำต้องยึดอริยสัจสี่หรือสติปัญญาฐานสี่อันเป็นที่รวมแห่งอวิชาเป็นทางดำเนิน ท่านเองว่าเมื่อจิตก้าวขึ้นสู่ความว่างเปล่าจากรูปธรรมทั้งหลายแล้ว ก็มีแต่ตามติดสังขารความปรุงของใจกับวิญญาณที่สัมผัสรับรู้จากสิ่งต่าง ๆ และเวทนาจิตที่แสดงผลให้ปรากฏจากการปรุงการรับรู้ทางวิญญาณ ด้วยสติกับปัญญาที่มีอยู่ในที่แห่งเดียวกันเท่านั้น เพราะสังขารก็ปรุงจากจิต วิญญาณก็รับทราบจากจิต ต่างก็ดับลงที่จิต เมื่อสติตามทันปัญญาค้นพบสาเหตุและวิพากษ์คลี่คลายทันกับเหตุการณ์ สิ่งเหล่านั้นย่อมกำเริบรุนแรงไปไม่ได้ การตามรู้สังขารวิญญาณว่าปรุงเรื่องอะไร รับทราบเรื่องอะไรเพียงเท่านั้นยังไม่สาแก่ใจที่มีสติปัญญาอัตโนมัติเป็นที่เลี้ยงอยู่ตลอดเวลาไม่เผลอตัวยังสามารถขุดค้นลงถึงต้นตอที่เกิดแห่งสังขารและวิญญาณอีกว่าเกิดมาจากที่ไหน อะไรเป็นเครื่องผลักดันให้เกิดอยู่ไม่หยุดไม่ถอย ตัวที่ผลักดันนี้คือตัวอวิชาแท้

การพิจารณาอวิชาเพื่อถอนรากถอนโคนจริง ๆ จึงอยู่ที่ตรงนี้ คือ ขุดค้นลงที่ใจอันเป็นเรือนรังของอวิชาฝังจมอยู่นั้นแล จึงเห็นตัวอวิชาแตกกระจายสลายตัวลงในขณะที่มหาสติมหาปัญญาเข้าถึงตัว นี่คือการพิจารณาอวิชาแท้ และคือวิธีการถอดถอน

อวิชาออกจากใจตามทางมรรคทางผลที่พระศาสดาทรงสั่งสอนไว้แท้ ไม่เพียงไปอ่านแต่แบบแผนตำรับตำราแล้วก็มาถกเถียงกันจนตาดำตาแดงหาที่ล้นสุดยุติมิได้ พอให้อวิชารำคาญและหัวเราะเปล่า ๆ โดยไม่มีกิเลสแม้ตัวเดียวที่ถูกกระทบกระเทือนจากการถกเถียงกันพอผิวลอกปอกเปิกไปบ้างเลย เราเป็นชาวพุทธที่มีศาสดาองค์เอกเป็นครูสั่งสอน จึงควรมีเหตุมีผลเป็นเครื่องตามเสด็จบ้าง อย่างมีแต่ที่ฐิमानะความรู้ความเห็นดังลงไปถ่ายเดียว ทำนองกิเลสบาปธรรมทั้งหลายอยู่ในตำรา แล้วก็มาถกเถียงกันแทนการแก้กิเลสสิ่งที่ได้รับจึงมักมีแต่ลมปากไม่มีเนื้อหนังติดมือมาบ้างเลย ถ้าเป็นทำนองนี้เรียนมากเท่าไรรู้มากเท่าไร ขึ้นเวทีโต้เถียงจัดเจนเพียงไร ก็ยิ่งเหลวไปเพียงนั้น ไม่มีอะไรเป็นเครื่องหมายของปราชญ์ตามทางศาสดาและศาสนธรรมเลย

อวิชาตันหาจริง ๆ มันอยู่ที่ใจ สร้างโครงร่างขึ้นที่ใจคนใจสัตว์ และทำการระงับดับลงที่ใจเรานี้เท่านั้น ไม่มีที่อื่นเป็นที่เกิดและสร้างโครงร่างตลอดความดับของอวิชาตันหาทั้งมวล ขณะอวิชาดับลงอย่างราบคาบแล้วนั้นแล จึงเห็นความโง่ความหลงมกมายของตัวของมนุษย์และของสัตว์ทั้งหลาย ที่อยู่ใต้อำนาจแห่งความบังคับทรมานของมันว่า แสนโง่แสนล้าปากตลอดกาล แม้จะมีความสุขบ้างก็ชั่วขณะราวฟ้าแลบเท่านั้น แต่สัตว์โลกก็หลงพอใจกันและอยู่กันอย่างพลิดพลิน ไม่คิดถึงภัยว่าจะมีแก่ตัวหนักเบามากน้อยเพียงไร

คน ๆ เดียวกัน จิตดวงเดียวกัน เมื่อถูกขัดเกลาด้วยดีจนเต็มภูมิแล้ว ย่อมผิดกันอยู่มากยิ่งขึ้นกว่าฟ้ากับดิน จิตที่พ้นจากอำนาจวิชานั้นเป็นจิตที่ไม่อยู่ในขอบเขตแห่งข้อบังคับของสิ่งใดในโลกสมมุติ เป็นจิตที่ทรงอิสระสุดส่วน เกินความคาดหมายที่จะค้นเดาได้ถูกนั้นแลที่ท่านเรียกว่าแดนแห่งความเกษมสำราญ เป็นภูมิของท่านผู้ทรงอำนาจเหนือสมมุติทรงไว้และเสวยกัน ถ้าอยากรู้ อยากเห็นก็อย่าพากันซีเกียจอันเป็นเหยื่อล่อของกิเลสตันหาอวิชาทั้งมวล เราเป็นภิกษุบริษัทที่พร้อมแล้วทุกอย่าง จงพากันตื่นตัว อย่ามัวเอากิเลสออกอวดกัน ด้วยอากัปกิริยาที่ขัดต่อธรรมเครื่องนำออกจากกองทุกข์ จะเสียชาติที่เกิดซึ่งเป็นภานะที่เหมาะสมแก่ศาสนธรรมอยู่แล้ว ในชาติและเพศที่เป็นอยู่ขณะนี้

พอท่านแสดงอวิชาจบลง แทนที่จะเมตตาฝากของดีแห่งผลที่เกิดจากการถอดถอนอวิชาคืออวิชาวิมุตติให้เพียงเท่านั้น ยังเมตตาฝากธรรมเผ็ดร้อนแก่บรรดาศิษย์ให้เป็นที่ระลึกไม่ลืมอีกวาระหนึ่ง ทำให้จดจำได้ดี ดังที่นำมาเขียนให้ท่านผู้อ่านทั้งหลายได้อ่านอยู่ขณะนี้ ปกตินิสัยท่าน ถ้าวางได้พูดธรรมชั้นสูง กิริยาท่าทางต้องแสดงความเข้มข้นออกมาตามธรรมชั้นนั้น ๆ จนผู้ฟังที่ยังไม่เคยชินต่อนิสัยท่านต้องตกใจกลัวในเวลานั้น

โดยคิดว่าท่านดูต่ำเขื่อนตีด้วยวาทะ ความจริงเพราะอำนาจแห่งธรรมเป็นพลัง สามารถยัง
 กิริยาท่านให้แสดงออกในลักษณะนั้นต่างหาก พอแสดงธรรมจบลงกิริยาก็เป็นปกติทันที
 รวากับไม่เคยแสดงอย่างนั้นมาก่อนเลย บางครั้งยังมีความขบขันและเสียงหัวเราะแทรก
 ออกมากับกิริยาเผ็ดร้อนนั้นด้วยก็มี จึงไม่มีใครสามารถดูนิสัยท่านออกเป็นความจริงได้
 เลย

การอธิบายอวิชาของท่านก็ทำนองที่นำมาลงให้ท่านได้อ่านอยู่เวลานี้ ส่วนความ
 หลุดพ้นจากอวิชาตามที่ท่านเล่าให้ฟัง รู้สึกกว้างขวางพิสดารจับใจอย่างยิ่ง แต่นำมาลง
 เฉพาะเนื้อความที่เห็นว่าเหมาะกับเรา ๆ ท่าน ๆ ที่อยู่ในฐานะแห่งการศึกษา ถ้าลึกมากนัก
 ก็อาจไม่เข้าใจ การอ่านก็เสียเวลาไปเปล่า ไม่ค่อยเกิดประโยชน์เท่าที่ควร

การอบรมสั่งสอนของท่านไม่มีตารางสอน ไม่มีแผนผัง ไม่มีหลักสูตร ไม่มีหลักวิชา
 แน่นนอนตายตัวว่า เวลานั้นสอนหลักสูตรนั้น เวลานั้นสอนวิชานั้น กลุ่มนี้ต้องสอนสูตรนี้
 คณะนี้ต้องสอนวิชานี้ เวลานั้นฝึกแบบนี้ เวลานั้นฝึกแบบนี้ เวลานั้นฝึกกายกรรม เวลา
 นั้นฝึกวจีกรรม เวลาโน้นฝึกมโนกรรม เวลานั้นออกกำลังด้วยท่าต่าง ๆ ดังที่โลกฝึกทำกัน
 แต่ท่านถือธรรมวินัยที่เป็นหลักตายตัวอยู่แล้วเป็นแบบฝึกหัดอบรมสาธุศิษย์ แล้วแต่ท่าน
 ผู้ใดชอบธรรมบทใด ก็นำธรรมบทนั้นไปปฏิบัติตามอัธยาศัย ใครมาเรียนถามตามภูมิจิต
 ภูมิธรรมที่ปรากฏจากจิตตภาวนาของตน ท่านก็อธิบายให้ฟังเป็นตอนๆ และเป็นรายๆ ไป
 โดยไม่อัดไม่อั้นในการสงเคราะห์ด้วยอรรถธรรมภายในใจ นอกจากไม่มีผู้มาศึกษา

เมื่อถึงวันประชุมอบรมพระเถร ท่านแสดงธรรมทางภาคปฏิบัติเป็นกลาง ๆ เริ่ม
 แต่ธรรมขั้นต่ำคือวิธีฝึกอบรมสมาธิขึ้นไปโดยลำดับ เพื่อผู้ฟังที่มีภูมิต่างกันจะได้รับ
 ประโยชน์จากการอบรมโดยทั่วถึง การถามปัญหาที่ไม่มีจำกัด ตามแต่ผู้มาอบรมจะมีธรรม
 ข้อข้องใจสงสัยในแง่ใด โดยไม่นิยามว่าเป็นความรู้อะไรเกี่ยวกับภายนอก เช่น เปรตผี เทวบุตร
 เทวดา เป็นต้น หรือภายในเกี่ยวกับสมาธิหรือปัญญาชั้นใด ท่านย่อมชี้แจงให้ฟังเป็นเรื่อง
 ๆ และเป็นราย ๆ ไปตามโอกาสที่ควร ผู้เขียนจึงรู้สึกเสียดายที่ท่านผู้อ่านทั้งหลาย ไม่มี
 โอกาสได้เข้าใกล้ชิดสนิททรวงค์ท่านเมื่อเวลาท่านยังมีชีวิตอยู่ จะได้พบเห็นท่านประจักษ์ตา
 และฟังธรรมท่านอย่างถึงใจหายสงสัย ไม่ต้องมาล้งเลคาคตเดาภาพและกิริยาอาการท่านใน
 ลักษณะต่าง ๆ ดังที่เป็นอยู่เวลานี้

เพราะคนเราโดยมากมีความรู้สึกคล้ายคลึงกัน และมีเหตุผลเป็นที่รับฟังและ
 ยินยอม เมื่อได้ฟังธรรมท่านทั้งภายนอกภายในที่เต็มไปด้วยเหตุผลและน่าฟังน่าเชื่อ
 ย่อมจะไม่มีท่านผู้ใดกล้าฝืนใจไปเชื่อความคาดคะเนตั้นเดา ที่ไม่มีเหตุผลแฝงอยู่บ้างเลย

ว่าเป็นความจริงหรือไม่จริงตามใจชอบอย่างเลื่อนลอย เพราะท่านอาจารย์มั่นท่านปฏิบัติด้วยเหตุผลล้วน ๆ เสมอมา แม้เวลารู้ก็น่าจะรู้ด้วยเหตุผลที่ควรจะรู้ ด้วยหลักปฏิบัติทางใจ การระบายความรู้นั้น ๆ ออกมา จึงมีเหตุผลตามมาด้วยเสมอ ไม่เคยเห็นท่านพูดออกมาอย่างลอย ๆ เลย ท่านผู้ไปศึกษาอบรมจากท่านจึงมักเชื่อท่านอย่างฝังใจในธรรมทุกประเภทแม้ตนยังไม่รู้ เนื่องจากธรรมนั้นมีเหตุผลเป็นที่เชื่อถือได้

สำหรับผู้เขียนไม่อาจยกยอตนว่าเก่งกว่าตีในแง่ใด ๆ เลย นอกจากจะกล้าตำหนิตนอย่างไม่สะทกสะท้านมาเป็นประจำ เพราะสิ่งที่ควรตำหนินั้นมีอยู่ในหัวใจแทบล้นฝั่งก็ว่าได้ สิ่งนั้นคือทิฐิมานะที่ไม่ยอมลงใครเองง่าย ๆ ถ้าไม่ได้ต่อสู้จนสุดกำลังทิจิที่มีอยู่เสียก่อน เมื่อเห็นท่าจะสู้ไม่ได้จริงถึงได้ยอมลง เพราะหมดหนทางต่อสู้ สำหรับท่านอาจารย์มั่นที่ผู้เขียนเคารพเทิดทูนอยู่เวลานี้ ก่อนหน้าจะก้มลงกราบแบบบุคคลผู้สิ้นท่า ก็ได้เห็นได้ฟังท่านมานานพอสมควร และได้ต่อสู้ท่านตามนิสัยคนที่มีทิจิจัด จนบางครั้งราวกับวัดจะแตกพระเณรจะร้างวัด เมื่อได้ยินเสียงจิ้งหรีดกับพญาราชสีห์โตวาทีกันบนกุฎีท่านอย่างเอาเป็นเอาตาย ด้วยเหตุผลที่ตนเข้าใจว่าถูก ซึ่งสุดท้ายผู้เขียนที่เทียบกับจิ้งหรีดที่หมดฤทธิ์ ก้มกราบและยอมตนเป็นที่เซ็ดเท้าให้ท่านดูค่าเขียนตีตามอัธยาศัย หากท่านผู้อ่านได้เห็นท่านแสดงออกทางมารยาทในอิริยาบถต่าง ๆ และได้ฟังสำเนียงการแสดงธรรมอบรมราวกับราชสีห์ที่กังวานด้วยอัจฉริยธรรมในแง่ต่าง ๆ ก็น่าจะมีความรู้สึ้อัจฉริยะภายในใจเช่นเดียวกับท่านที่เคยฟังมาแล้วจำนวนมาก คงไม่สงสัยวิพากษ์วิจารณ์นิมิตภาพและอากัปภิกิริยาตลอดความรู้ธรรมแง่ต่าง ๆ ของท่านให้เป็นการกังวลใจ

ท่านที่ประสงค์อยากทราบปฏิบัติภาครื่องดำเนินของท่านโดยสังเขป ที่ผู้เขียนมิได้อธิบายไว้โดยกว้างขวางละเอียดลออ ทั้งธรรมขั้นต่ำ ขั้นกลาง และขั้นสูง ก็กรุณาตามอ่านเรื่องท่านที่นำมาลงนี้ คิดว่าจะพอเป็นแนวทางแห่งการปฏิบัติสำหรับท่านที่สนใจได้พอสมควร ถ้าจะลงให้พิสดารมากไป ก็เกรงจะฟ้นเฟือเหลือกำลังจะคิดค้นและปฏิบัติตามได้ เนื่องจากความรู้ทางสมาธิที่ดี ทางปัญญาที่ดี ความวิมุตติหลุดพ้นที่ดีของท่าน รู้สึกว่ากว้างขวางพิสดารเกินกว่าภูมิของเราทั้งหลายจะสามารถติดตามท่านได้ทุกแง่ทุกมุม จึงควรยุติปฏิบัติท่านไว้แค่กำลังของผู้เขียนเพียงเท่านี้ ผิดถูกประการใด หวังว่าคงได้รับความกรุณาอภัยจากท่านผู้อ่านโดยทั่วกัน

ประมวลปฏิบัติพาพระกรรมฐานสายท่านพระอาจารย์มั่น

การนำปฏิบัติพาของพระกรรมฐานสายท่านพระอาจารย์มั่น มาลงมากท่านด้วยกัน โดยสงวนนามท่านไว้ เรื่องของบางท่านก็ยืดยาวพอควร แต่ของบางท่านก็สั้น โดยตัดเอา

เฉพาะที่จำเป็นมาลง โดยมีได้ขออนุญาตจากท่านก่อน จึงขอภัยโทษโปรดเมตตาจากครูบาอาจารย์ทั้งหลาย ตลอดท่านนักปฏิบัติด้วยกันที่ได้นำปฏิบัติมาลง เพื่อเป็นประโยชน์แก่ท่านที่สนใจและอนุชนรุ่นหลัง ได้ยึดเป็นร่องรอยปฏิบัติตาม กลายเป็นประโยชน์แก่หมู่ชนไม่มีสิ้นสุด ดังเราทั้งหลายที่ได้อาศัยบรรพบุรุษและครูอาจารย์พาดำเนินมาจนถึงสมัยปัจจุบัน จึงพอมีหุมีตาอำปากได้บ้าง ไม่ง้อเวลาเฝ้าร่างแห่งมนุษย์ผู้ควรฉลาดอยู่เปล่า ๆ ยังพอมีสติปัญญาเอาตัวรอดได้ทั้งทางโลกและทางธรรม ดังนั้นการนำปฏิบัติของท่านมาลงเพื่อเป็นร่องรอยแห่งการปฏิบัติ จึงหวังว่าจะเป็นประโยชน์แก่ประชาชนพระเถรอยู่บ้างดังกล่าวมา

ปฏิปทานี้เป็นที่ถูกจริตจิตใจท่านผู้ใดในตอนใด กรุณายึดไปปฏิบัติเพื่อกำจัดสิ่งรุกรังภายในใจของเราให้เบาบางลงบ้าง ส่วนมากก็คือความเห็นแก่ตัวตามนโยบายของกิเลสที่มักพาคนให้เกียจคร้านในการทำงานที่ชอบ และเป็นประโยชน์ในทางสงบสุข ไม่กระทบกระเทือนตนและผู้อื่นนั้นแล เป็นงานที่กิเลสพาให้ขัดขืนไม่ยอมให้ทำ แต่ที่ไม่เกิดประโยชน์โดยชอบธรรม และเป็นความเสียหายทั้งแก่ตนและผู้อื่นนั้น มันชอบยุเราให้ทำอยู่เสมอ ทำได้มากเท่าไรยิ่งดี มันชอบและชมเชยส่งเสริมว่าดี ทั้งที่ตนและโลกได้รับความกระทบกระเทือนเดือดร้อนและติเตียน เพราะงานนั้นไม่ถูกไม่ดี คนเราเมื่อมีธรรมในใจอยู่บ้าง ย่อมมีทางทราบความผิดถูกของตัวได้ และมีการระมัดระวังไม่กล้าเอาตนเข้าไปเสี่ยงกับสิ่งไม่ดีและเป็นโทษทั้งหลาย

ฉะนั้นมนุษย์เราจึงดีเพราะธรรม เพราะความประพฤติ มีคุณค่าเพราะความประพฤติ สัตว์มีคุณค่าเพราะเนื้อเพราะหนัง อวัยวะและกำลังงานของมัน สัตว์ตัวหนึ่ง ๆ ตายลงไป เนื้อหนังมังสาตลอดอวัยวะต่าง ๆ ของมันเป็นเงินเป็นทอง จนกลายเป็นสินค้าซื้อขายกันทั่วโลก ให้คนและสัตว์ได้อาศัยมีความสุขเป็นชีวิตจิตใจตลอดมา ส่วนคนตายแล้วไม่มีอะไรเกิดประโยชน์ นอกจากกลัวผีกันเท่านั้น ยิ่งเวลามีชีวิตอยู่สนุกทำตัวให้เหม็นคลุ้งไปด้วยความประพฤติ ที่เชือดเฉือนสมบัติและหัวใจมนุษย์ด้วยกันให้ฉิบหายวายปวง ทำให้คนเกลียดกลัวกันมากมาย เวลาตายไม่มีใครมามองหน้าศพ มีหน้าเขายังอยากให้ตายวันละกี่ร้อยกี่พันคน แผ่นดินจะได้สูงขึ้นบ้าง ไม่นึกมากเกินไปแทบจะทรุดหรือถล่ม เพราะคนชนิดที่มีความหนักหน่วงเกินกว่าธรรมดา

การทำตัวให้ดีด้วยความรู้ความประพฤติ หน้าที่การทำงานที่สะอาดปราศจากโทษเท่านั้น จะเป็นเครื่องส่งเสริมคุณค่าเกียรติยศชื่อเสียงให้คนเป็นคนสมบูรณ์แบบ และทรงคุณค่าอันสูงส่งไม่มีประมาณไว้ได้ ชาวโลกเคารพนับถือไม่มีใครรังเกียจ เกียรติยศ

ชื่อเสียงก็หอมหวานทวนลม ใครอยู่ที่ใดก็อยากชมบุญบารมี เวลาตายก็สลายไปเพียงรูปร่าง ส่วนคุณงามความดีทั้งหลายยังฟุ้งขจรอยู่ในโลก มิได้สลายร่วงโรยไปด้วย

ปฏิบัติที่นี้จึงเข้าใจว่า จะเป็นเครื่องประดับท่านนักปฏิบัติและวงกรรมฐานให้สว่างงามได้ต่อไปนี้เป็นเวลานาน เพราะเป็นปฏิบัติที่ได้รับผลมาแล้วตามจริตินิสัยของท่านผู้หนักในแง่ใดแห่งวงปฏิบัตินี้ เนื่องจากปฏิบัตินี้มีหลายแบบมีหลายรสหลายชาติ ที่ต่างท่านต่างปฏิบัติตามจริตของตน และได้รับผลเป็นเครื่องตอบแทนมาด้วยกัน จึงได้นำมาลงรวมไว้ในที่แห่งเดียว อาจจะเป็นความสะดอกแก่ท่านที่สนใจเลือกเฟ้นเพื่อถูกกับนิสัยของตน ๆ นำไปปฏิบัติเพื่อเกิดประโยชน์ต่อไป

แต่ปฏิบัติสาขานี้ น่าจะเป็นความลำบากในความรู้สึกทั่ว ๆ ไป สำหรับท่านผู้เป็นต้นเรื่องก็รู้สึกลำบากทรมานเหมือนกัน ทั้งในขณะที่ทำและผ่านมาแล้ว เพราะเป็นกิจที่ไม่ควรหลงลืมอย่างง่ายตาย เนื่องจากเป็นกิจที่ออกมาจากใจจริงของผู้ทำแต่ละท่าน และเป็นความทุ่มเทกำลังทุกด้านลงแบบไม่คิดชีวิตว่าจะเป็นหรือจะตายในขณะที่ทำ มุ่งต่อผลที่ตนพึงหวังเป็นที่ตั้งเท่านั้น จึงไม่มีอะไรที่จะมามีอำนาจเหนือกว่าความหวังในธรรม เวลาผลปรากฏขึ้นมาก็สมเหตุ คือถึงใจไม่มีทางตำหนิ ไม่ว่าท่านองค์ใดลงได้ทุ่มเทกำลังกายกำลังใจลง จนถึงเหตุถึงผลถึงเป็นถึงตายจริง ๆ แล้ว ผลที่ได้รับนั้นมักจะพูดเป็นเสียงเดียวกันว่า “ถึงใจ”

จะอย่างไรก็ตามที่ว่าลำบาก ก็ไม่ปรากฏว่าท่านผู้ใดมีความเพียรยิ่งกว่าครูคือ ศาสตราไปได้เลย อย่างมากก็พออนุโลมได้ว่า ปฏิบัติแบบลูกศิษย์มีครูสอนเท่านั้น เฉพาะผู้เขียนไม่มีอะไรทั้งฝ่ายเหตุและผล ที่ควรจะนำมาออกสังคมนาฬิกากระดาศให้ท่านผู้อ่านได้อ่านได้ชมบ้างเลย จึงขอเพียงได้นำเรื่องครูอาจารย์และเพื่อนฝูงที่ปฏิบัติด้วยกันมาลงให้ท่านได้อ่าน ก็พอแก้วาสนาของตนอยู่แล้ว จึงขอเชิญวิงวอนให้ท่านผู้อ่านทั้งหลาย ได้อ่าน และได้ปฏิบัติจนปรากฏผลเป็นที่พอใจเถิด จะสมเจตนาความมุ่งหมายของผู้เขียน ที่ตั้งปณิธานไว้เพื่อประโยชน์สุขแก่ส่วนรวมอยู่แล้วอย่างพึงใจ

ในอวสานแห่งปฏิบัติที่นี้ จึงขอขอบคุณ ม.ล.หญิง จิตติ นพวงศ์ บรรณาธิการ หนังสือพิมพ์ศรีสัปดาห์เป็นอย่างยิ่ง สุดจะกล่าวได้ถูกต้องตามความรู้สึก ซึ่งอดสำห้ตามใจทุกอย่างที่ขอความอนุเคราะห์ช่วยเหลือมาทุกกรณี ได้นำปฏิบัติลงในศรีสัปดาห์แต่ต้นตลอดมา ซึ่งสำนวนป่าบางประโยค บางตอน ผู้เขียนไม่สงสัยว่าต้องทำความยุ่งยากลำบาก และฝืนใจแก่ท่านผู้ปฏิบัติตามอยู่เรื่อยมา แต่ก็จำต้องทนและปฏิบัติเต็มความสามารถ จนถึงวาระสุดท้ายแห่งหนังสือนี้ เพราะความเป็นผู้มีจิตใจสูง เล็งเห็นประโยชน์แก่ส่วนรวม

จึงกล้าเสียสละทุกอย่างด้วยความเต็มใจไม่มีอะไรมาเป็นอุปสรรคได้ และขอขอบคุณ
เจ้าหน้าที่ผู้ช่วยจัดทำทุกท่านมาพร้อมนี้ ขอความสวัสดิ์มงคลที่พึงปรารถนา จงเกิดมีแต่
ม.ล.จิตติ บรรณธิการและคณะผู้จัดทำศรีสัปดาห์ทุกท่านตั้งใจหมายเกิด

หนังสือปฏิปทานี้ หากมีท่านผู้ศรัทธาพิมพ์แจกเป็นธรรมทาน ผู้เขียนมีความยินดี
อนุโมทนาด้วยทุกโอกาส กรุณาทราบตามนัยที่เรียนมาแล้วนี้ จะไม่เป็นกังวลในการต้องขอ
อนุญาตอีกในวาระต่อไป แต่การพิมพ์จำหน่ายนั้นขอสงวนลิขสิทธิ์ ดังที่เคยปฏิบัติมากับ
หนังสือทุกเล่มที่ผู้เขียนเป็นผู้เรียบเรียง เพราะมุ่งประโยชน์แก่โลกด้วยความบริสุทธิ์ใจ ไม่
ประสงค์ให้มีอะไรเป็นเครื่องผูกพัน จึงขอความเห็นใจมาพร้อมนี้ด้วย ขอความเป็นสิริ
มงคลที่โลกปรารถนา จงเกิดมีแต่ท่านผู้อ่านผู้ฟังและท่านผู้ปฏิบัติตามที่หลายโดยทั่วกัน